

Fremmedgjøring i en for rask verden

*En undersøkelse av Hartmut Rosas
akselerasjonsteori og fremmedgjøringsbegrep i lys av
kritisk teori og Georg Lukács' tingliggjøringsbegrep*

Aurora Jacobsen

Masteroppgave i europeisk kultur

Veiledet av professor Espen Schaanning

UNIVERSITETET I OSLO

Institutt for filosofi, idé- og kunsthistorie og klassiske språk

Vår 2017

Aurora Jacobsen

Fremmedgjøring i en for rask verden

*En undersøkelse av Hartmut Rosas akselerasjonsteori og
fremmedgjøringsbegrep i lys av kritisk teori og Georg Lukács'
tingliggjøringsbegrep*

© Aurora Jacobsen

2017

Fremmedgjøring i en for rask verden: En undersøkelse av Hartmut Rosas akselerasjonsteori og fremmedgjøringsbegrep i lys av kritisk teori og Georg Lukács' tingliggjøringsbegrep

Aurora Jacobsen

<http://www.duo.uio.no/>

Trykk: Representralen, Universitetet i Oslo

Summary

Which concepts designate our time? This question is central to the present paper and to the theory of the German sociologist Hartmut Rosa (1965-). The paper has two goals: to give the first Norwegian account of Rosa's theory of *acceleration* and to examine his concept of *alienation* in light of critical theory and Georg Lukács' (1885–1971) concept of *reification*.

Rosa claims that acceleration is the central characteristic of modernity. Acceleration can be observed in technological development, in the pace of social change, and in the everyday lives of modern individuals, who experience a heightening of their pace of life. According to Rosa, acceleration in late modernity has passed a critical threshold, and is now going *too* fast. This leads to late modern individuals losing the ability and possibility to develop long-term life goals and a stable identity. The world around them becomes unpredictable and ever-changing, which leads to the individuals feeling alienated from time, place, their surroundings and their own actions, as well as from other individuals and themselves.

Rosa thus examines *social pathologies* and how late modern individuals are hindered from realizing what they define as a good life. Through his critique of social pathologies, Rosa inscribes himself into the tradition of critical theory. The paper has therefore examined how Rosa can be included in this tradition and how his theory is similar to, or differs from, the theories and projects of other thinkers of the tradition of critical theory.

The concept of alienation has a long history dating back to thinkers like G.W.F. Hegel (1773–1831) and Karl Marx (1818–1883). The concept was later embedded in Georg Lukács' concept of reification. Drawing on insights and analytical tools from Reinhart Koselleck's conceptual history, the paper examines how historical contexts and historical development add layers of meaning to a concept. The paper compares Lukács' concept of reification to Rosa's concept of alienation. A significant difference between the two thinkers is that Lukács writes about a class society in which factory workers, who *produce* goods, are reified, while Rosa writes about late modern office workers who are *consumers* of goods. Whereas the individual in Lukács' writing becomes reified because she is made into an object in a rigid system, the late modern subject of Rosa's acceleration theory becomes alienated because the world, social institutions and her own identity are made fluid.

Forord

Livet som masterstudent i idéhistorie kan være ensomt. Dialogen foregår først og fremst med livløse bøker. Desto viktigere blir derfor levende samtaler med levende mennesker. Jeg har en rekke mennesker å takke for motivasjon til å skrive, for at de har trodd på prosjektet, og for faglige innspill som har løftet oppgaven og gitt meg nye innsikter.

Først og fremst vil jeg takke min veileder Espen Schaanning for gode forelesninger, veiledning og tilbakemeldinger gjennom hele mastergraden. Takk også til Ellen Krefting og Anne Eriksen for hjelp og veiledning i å utvikle masterprosjektet, og for all oppmuntring og faglige innspill siden jeg startet på masterprogrammet i europeisk kultur i 2015. Jeg er også Thomas Hylland Eriksen takk skyldig for en inspirerende samtale om Rosa, akselerasjon, tankskip og stammesamfunn i juni 2016.

Jeg vil også rette en takk til mine medstudenter på EKUL. Alle mer og mindre faglige diskusjoner har vært lærerike og motiverende for utviklingen av den foreliggende oppgaven. Spesielt takk til Emilie Ruud, Mari Ringnes Gløtberget og John Erlandsen for litteraturtips og nyttige og hyggelige samtaler på masterlesesalen. Takk også til Endre Ugelstad Aas som inviterte meg til å presentere Hartmut Rosas teori i forelesnings-rekken Ergo. Arbeidet med foredraget hjalp meg til å kunne formidle Rosas teori til et bredt publikum, og det har kommet denne masteroppgaven til gode.

Til slutt vil jeg rette en stor takk til dem som gjør at verden gir gjenklang for meg. Takk til Sigurd Hverven, for at du er ved siden av meg, at du introduserer meg til både nye tenkere og tenkemåter, og ikke minst for både kritiske og oppmuntrende kommentarer til denne oppgaven. En stor takk rettes også til mine foreldre, Margrethe og Bjørn Jacobsen, for deres sterke tro på meg og mitt prosjekt.

Langsomt og perfekt

Verden ser ut til å bevege seg raskt: Vi reiser, kommuniserer, handler, samhandler, jobber, forbruker, lager mat og spiser i et raskere tempo enn noensinne.

Den nye STOCKHOLM-kolleksjonen fremhever og hyller det motsatte av denne hektiske livsstilen – nemlig kvaliteten og verdiene som er et resultat av å bruke lenger tid på ting, og leve langsommere.

- IKEA, promoteringstekst for kolleksjonen «Stockholm», fra mars 2017.

Innhold

Summary	V
Forord.....	VII
1 Innledning	1
1.1 Hvem er Hartmut Rosa?.....	1
1.2 Hvorfor er prosjektet viktig?.....	2
1.3 Kontekstualisering av Rosa.....	3
1.4 Hvordan er prosjektet idéhistorisk?	4
1.5 Metode	5
2 Lukács' tingliggjøringsbegrep	8
2.1 Vareformen og tingliggjøringen	8
2.2 Borgerlig tenkning som årsak til tingliggjøringen	10
2.3 Proletariatet og fremtiden	11
3 Frankfurterskolen og kritisk teori	13
3.1 Kritisk teoris historie.....	13
3.2 Tradisjonell og kritisk teori.....	14
3.3 Hegel og dialektisk tenkning	15
3.4 Andre generasjon	16
4 Hartmut Rosas akselerasjonsteori.....	17
4.1 Tre typer akselerasjon.....	17
4.2 Årsakene til akselerasjonen.....	20
5 Konsekvensene av akselerasjonen	25
5.1 Situasjonsbestemt identitet.....	25
5.2 Situasjonsbestemt politikk	27
6 Rosas fremmedgjøringsbegrep.....	30
6.1 Fremmedgjøring fra sted.....	31
6.2 Fremmedgjøring fra tid.....	31
6.3 Fremmedgjøring fra tingene	32
6.4 Fremmedgjøring overfor våre handlinger	33
6.5 Subjektets fremmedgjøring overfor andre mennesker.....	34
6.6 Subjektets fremmedgjøring overfor seg selv	34
6.7 Fremmedgjøring og resonans.....	34
7 Fra fremmedgjøring til tingliggjøring og tilbake igjen	36
7.1 Realhistorisk og idéhistorisk kontekst	36

7.2 Begrepsmessig kontekst.....	39
7.3 Livet på fabrikken og livet på markedet	41
7.4 Subjekt og system	44
7.5 Fremmedgjøring i klassisk modernitet og senmoderniteten	47
8 Konklusjon.....	50
Litteraturliste.....	54

1 Innledning

Hvilket begrep oppsummerer en periode? Hvilken formulering fanger det essensielle i en epokes tenkning? En av tenkerne som forsøker å finne det sentrale kjennetegn ved vår egen tid er den tyske sosiologen Hartmut Rosa. Han mener *akselerasjonen* preger vår tid mer enn noe annet fenomen. Både den teknologiske utviklingen, endringer i samfunn og kultur, og enkeltindividets liv, går stadig raskere. Hva består denne akselerasjonen i? Hva skiller hans analyse fra tidligere forsøk på å karakterisere samtiden? Den følgende oppgaven har to formål: den skal 1) gi en norsk fremstilling av Hartmut Rosas tenkning, og 2) sette hans tenkning inn i en idéhistorisk kontekst, ved å undersøke forskjeller og likheter mellom Rosas bruk av begrepet «fremmedgjøring» og Georg Lukács' tingliggjøringsbegrep.

1.1 Hvem er Hartmut Rosa?

Hartmut Rosa (f. 1965) er en av de seneste tenkerne innen tradisjonen kritisk teori, og han bedriver modernitets- og kapitalismekritikk. Han er en relativt ung nåtidig filosofisk og sosiologisk tenker: Boken *Beschleunigung: Die Veränderung der Zeitstrukturen in der Moderne* (heretter: *Beschleunigung*), som markerer starten på hans modernitetskritiske prosjekt, kom ut i 2005. Rosas prosjekt er å beskrive det senmoderne samfunn og avsløre negative sider ved det. Han tar sikte på å lage en teori som omfatter hele senmoderniteten, og mener som nevnt at akselerasjon er fellesnevneren. Ikke bare vil Rosa diagnostisere samfunnet han lever i, og drive tradisjonell sosiologi, men hans målsetting er å skape endringer i sosiologien, eller å starte sin egen gren av sosiologien. Rosa mener sosiologifaget oppstod sammen med moderniteten, da samfunnsendringene var så raske og omveltende at man behøvde vitenskapelige teorier for å skape mening i kaoset. Med moderniteten endret idealene seg, og man trengte sosiologien til å bidra med å besvare spørsmålet «hva er et godt liv?». Rosa mener dette spørsmålet er et av de viktigste spørsmålene mennesker har beskjeftiget seg med, og at det er i forsøket på å besvare det at sosiologien kan gi et betydningsfullt bidrag til verden. Den gjeldende sosiologien i dag driver imidlertid ikke lenger med dette, mener Rosa.¹ Han ønsker derfor å reformere sosiologien, og bringe den nærmere det han mener er fagets opprinnelige formål. Han vil gjøre sosiologien til et fag som avdekker hvilke mekanismer i samfunnet som står i veien for at individene kan realisere et godt liv for seg selv. Rosa mener imidlertid ikke at svaret på spørsmålet er et objektivt, universelt svar, som filosofien, teologien og sosiologien skal lete etter. Hva som er et godt liv er til enhver tid

¹ Rosa, *Acceleration and Alienation*, 7.

bestemt av den historiske konteksten, og det er den gjeldende oppfatningen av hva et godt liv er, sosiologien skal ta som utgangspunkt.

Det er mulig å lese Rosas forfatterskap som en del av tradisjonen kritisk teori. Marx' kapitalismekritikk, tingliggjøringsteorien til Georg Lukács og lignende teorier utgjør forståelseshorisonten Rosa utvikler sine teorier mot. Også her vil Rosa reformere og revitalisere. Han vil utvikle en «*kritischen Theorie der Beschleunigung*», og slik gjenopplive innsikter fra Frankfurterskolen og kritisk teori-tradisjonen.² Rosa mener kritisk teori har som oppgave å identifisere *samfunnspatologier*. Samfunnspatologier er det som står i veien for realiseringen av et godt liv. Rosa viderefører en undersøkelse av frihetens og autonomiens vilkår i moderniteten, en undersøkelse som var fremtredende hos Frankfurterskolen. Kritisk teori skal ifølge ham undersøke sosiale omstendigheter som underminerer individenes evne til selvbestemmelse og til å realisere et godt liv: «social conditions which undermine our capacity at self-determination, which undercut our potentials for individual and collective autonomy, can and should be identified and criticized because they systematically disable people to realize their conceptions of the good.»³ Tenkere innenfor tradisjonen må derfor kunne gi normative vurderinger som har «real human suffering» som sitt utgangspunkt.⁴ Den revitaliserte kritiske teorien han vil utvikle, bør utføre følgende, ifølge Rosa: «a critical test of social practices in the light of the conceptions of the good life held by social actors themselves».⁵ Det er hva *historisk situerte* individer mener ligger til grunn for å kunne skape et godt liv som danner grunnlag for undersøkelsene av hva som er et godt liv.⁶

1.2 Hvorfor er prosjektet viktig?

Rosa er en tenker som lever og virker nå, med en akademisk karriere på under tjue år. Det har derfor blitt gjort liten forskning på hans verk (i tidsskrifter er det hovedsakelig publisert anmeldelser av bøkene hans). I idéhistorisk sammenheng er hans teori et hittil utforsket forskningsobjekt. Mitt prosjekt vil gi den første norske fremstillingen av Hartmut Rosas teori.

² Rosa, *Beschleunigung*, 459. Forfatterens kursivering. Se også *Beschleunigung*, 458, 460–490, *Acceleration and Alienation*, 7–9 og *Weltbeziehungen*, 15, 269–322.

³ Rosa, *Acceleration and Alienation*, 53. *Acceleration and Alienation* er originalt skrevet på engelsk, og jeg vil derfor sitere denne boken på engelsk. Den har senere blitt oversatt til tysk av Robin Celikates og ble utgitt av Suhrkamp forlag. Se Rosa, *Beschleunigung und Entfremdung*. Alle de andre bøkene til Rosa er originalt skrevet på tysk, og de kommer derfor til å siteres på tysk.

⁴ Rosa, *Acceleration and Alienation*, 52.

⁵ Ibid.

⁶ Her kan man imidlertid bringe inn en innvending fra kritisk teori-tradisjonen: individene kan ta feil om hva som er et godt liv – de kan ha falske behov, og tro at en livsførsel eller livsmål som egentlig er negative for dem, fører til lykke. Dette tar Rosa til en viss grad høyde for: «it is always possible that social actors suffer without clearly knowing it». Rosa, *Acceleration and Alienation*, 52. Sitatet viser dog at han kun tar høyde for falsk *bevissthet*, ikke falske *behov*. De to begrepene er ikke synonyme, men begge betegner en tilstand hvor individene feilaktig tror de vet hva et godt liv er, og at de lever et godt liv.

I filosofi kan ikke teoriene løsrives fra språket de er fremtenkt og formulert i. Språket er med på å forme og skape virkeligheten, det setter rammene for hva som er mulig å tenke og oppleve. Det tyske filosofiske og sosiologiske språket Rosa utarbeider sin teori i, har gjennom historien utviklet begreper som kun finnes på tysk, og som reflekterer spesifikke historiske eller kulturelle erfaringer. Det samme kan sies om det norske språket. Det har derfor en verdi å formulere Rosas tanker på norsk, både for å styrke det norske språk i forskningen og den idéhistoriske fagtradisjonen, og for å gjøre Rosas tanker tilgjengelige for flere.

Rosas samfunnsdiagnose er et interessant innspill for å forstå vår tid. Fordi Rosa vil være en forandrende kraft i både sosiologien og kritisk teori, kan han i fremtiden bli en betydningsfull historisk skikkelse innen sitt fag, i mye større grad enn han er i dag. Dessuten tror jeg Rosas beskrivelser av samfunnet og de negative konsekvensene av akselerasjon og et kapitalismestyrt samfunn kan gi relevante og interessante innsikter for moderne mennesker, i deres hverdag. Rosa gir en grundig analyse av en historisk situasjon, som kan bidra til økt forståelse av hvorfor samfunnet ser ut slik det gjør, og av hvordan det han mener er problemer i moderne samfunn, har oppstått.

Jeg tror Rosa setter ord på erfaringer som deles av flere i moderne vestlige samfunn. Det er først når negative erfaringer blir en del av språket, at det er mulig å diskutere og kanskje løse problemene. Rosas teori kan få politisk innflytelse dersom den formidles til et større publikum. Ved å forske på Rosa, gjøre hans tenkning tilgjengelig for norske lesere, og gjøre hans teori til del av den offentlige diskusjonen i Norge, skapes en mulighet for at Rosas teori kan få innvirkning på sosiologisk, politisk, filosofisk, historisk og pedagogisk tenkning.

1.3 Kontekstualisering av Rosa

Rosa er også interessant i et idéhistorisk perspektiv. Han føyer seg som nevnt inn i kritisk teori-tradisjonen. For å forstå hvordan han utvikler sine tanker, vil jeg trekke inn litteratur om Frankfurterskolen og kritisk teori. Den vil kunne gi innsikt i hvilke deler av tradisjonen Rosa viderefører og hvilke han bryter med. Thomas Kroghs bok om Frankfurterskolen, *Fra Frankfurt til Hollywood: Frankfurterskolen 1930-1945*, og David Ingrams bok om kritisk teori, *Critical Theory and Philosophy*, gir grundige fremstillinger av tradisjonens tenkning, og danner derfor grunnlag for oppgavens kontekstualisering av Rosa.

Rosa mener akselerasjonen kan føre til fremmedgjøring. Begrepet fremmedgjøring er ikke noe Rosa finner opp – det ble brukt av filosofen Hegel, men er særlig forbundet med Karl Marx og hans teori om varefetisjisme og kommodifisering, det vil si at ting eller fenomener som i utgangspunktet ikke er varer, gjøres til varer. Fremmedgjøringen oppstår i

den kapitalistiske produksjonsprosessen, og det er særlig arbeideren som jobber på fabrikken, som blir fremmedgjort.

På 1920-tallet utviklet filosofen Georg Lukács en marxistisk kulturanalyse og -kritikk. Hans tenkning om tingliggjøring finnes i boken *Geschichte und Klassenbewußtsein*.⁷ Kapittelet «Tingliggjøringen og proletariatets bevissthet» vil utgjøre hovedkilden til analysen av tingliggjøringsbegrepet, da Lukács her gir definisjonen av tingliggjøringen.

I Lukács' teori blir Marx' fremmedgjøringsbegrep viktig, men Lukács velger altså å bruke et annet begrep: tingliggjøring. Fremmedgjøringserfaringen kan sies å være innebygget i tingliggjøringsbegrepet.⁸ Det kan derfor være interessant å følge fremmedgjøringen, så å si, fra Lukács på 1920-tallet, til Rosa på 2000-tallet. Lukács la nemlig grunnlaget for mye av tenkningen i kritisk teori. Lukács nevnes ikke i Rosas forfatterskap, men hans teori om tingliggjøring inngår i Frankfurterskolens tekster og tenkning, og kan derfor sies å utgjøre et bakteppe for Rosas tenkning. Oppgaven gir derfor en analyse av Rosas fremmedgjøringsbegrep og Georg Lukács' tingliggjøringsbegrep.

1.4 Hvordan er prosjektet idéhistorisk?

Det kan være vanskelig å se hvordan et prosjekt om en nåtidig tenker som Rosa er idéhistorisk. Historien handler ofte om noe som ligger i en fjernere fortid, hvor man tenkte annerledes enn oss. Det er imidlertid mulig å historisere nåtiden, og belyse samtidige fenomener ved å se til en historisk utvikling. Ved å historisere Rosas teori, og stille historiske spørsmål, er det mulig å forske på hans verk på en idéhistorisk måte. Prosjektet er dessuten en begrepsanalyse som starter på 1920-tallet med Lukács' verk, og sammenligningen med Lukács kan bidra til å forstå hvordan samfunnsdiagnoser endrer karakter i tråd med nye sosiale og teknologiske betingelser.

Når man skriver samtidshistorie, kan det være en utfordring å se sin egen tid utenfra. Undersøker man en epoke som renessansen eller barokken, har tiden allerede skapt avstanden man trenger, men det er ikke tilfellet når man undersøker sin egen samtid. Det følgende unngår til en viss grad dette, da Rosas og Lukács' teorier allerede er en avstandtaken på den måten at de teoretiserer sin samtid, og dermed skaper en distanse mellom det man kan kalle en konkret virkelighet, eller realhistorien, og den mer abstrakte, språklige formulerte teorien.

⁷ Jeg bruker den norske oversettelsen til Stein Rafoss og Harald Berntsen fra 1971.

⁸ Hanna Fenichel Pitkin påpeker at Marx nesten ikke bruker begrepet «tingliggjøring», men at han bruker begreper i «the same general conceptual region», som «fremmedgjøring». Ifølge Pitkin gjør Lukács tingliggjøring synonymt med blant annet «varefetsjering». Pitkin, «Rethinking reification», 264–265. Harry Dahms skriver imidlertid, slik jeg leser ham, at Lukács kombinerer fremmedgjøring og varefetsjering i tingliggjøringsbegrepet. Dahms, «Theory in Weberian Marxism», 183. Det gir derfor mening å sammenligne tingliggjøringsbegrepet og fremmedgjøringsbegrepet.

Teorien forsøker å lage sammenheng mellom, og si noe allment om, en mengde spesifikke, individuelle tilfeller.

1.5 Metode

Oppgaven vil gjøre en analyse av tre begreper: akselerasjon, fremmedgjøring og tingliggjøring. Undersøkelsen av begrepet «akselerasjon» vil konsentrere seg om hva Hartmut Rosa legger i begrepet. Jeg skal senere sammenligne Rosas fremmedgjøringsbegrep med Georg Lukács' tingliggjøringsbegrep. Jeg skal undersøke hvilke forestillinger som er knyttet til fremmedgjøring og tingliggjøring i de ulike historiske kontekstene. Lukács skriver på begynnelsen av 1900-tallet, i det som kan kalles ideologienes og utopienes tid, i et vestlig samfunn som ennå er preget av tungindustri. Hans referanseramme er marxistisk, og motsetningene mellom proletariat og borgerskap former hans syn på samfunnet. Rosa lever og tenker i det 21. århundre, hvor europeisk tenkning er preget av erfaringene fra andre verdenskrig, den kalde krigen og Sovjetunionens fall, i tillegg til innflytelsen fra nyliberalismen og postmoderne tenkning. Man sier gjerne at informasjonssamfunnet har erstattet industrisamfunnet.

For å analysere begrepene, henter jeg inspirasjon fra Reinhart Kosellecks teori og metode for begrepshistorisk analyse.⁹ Det er imidlertid viktig å påpeke at oppgaven ikke forsøker å gjøre en begrepshistorisk analyse, da en slik ville overskredet rammene for denne oppgaven. I stedet vil jeg analysere Rosas bruk av fremmedgjøringsbegrepet og undersøke hvordan han flytter et hundre år gammel begrep fra Marx' og Lukács' kontekst til sin egen samtid. Det er altså *bruken* av ordet, ikke den lingvistiske betydningen, som undersøkes. Jeg mener det også er relevant å undersøke hvilke ord som står i sammenheng med begrepet. Hvilke andre ord behøves for å forklare begrepet? Hva er det motsatte av begrepet?

Referanserammen avgjør hvilke ord som hører til et begrep. For Lukács er bl.a. borgerskap, proletariat og produksjonsmidler ord som er knyttet til tingliggjøringsbegrepet, for Rosa er det andre ord som hører til begrepet «fremmedgjøring». I løpet av århundret som skiller tenkerne, har begrepet fått flere lag med mening. Hvilke historiske og samfunnsmessige forutsetninger skaper oppfatningen av fremmedgjøringen i dag i motsetning til på Georg Lukács' tid?

Rosa henter selv begreper fra Koselleck, som «erfaringsrom» og «forventningshorisont». De er temporale begreper som Rosa benytter for å forklare konsekvenser av akselerasjonen. Ifølge Rosa er senmoderniteten nemlig karakterisert av en

⁹ Jfr. Koselleck, «Introduction and Prefaces to the *Geschichtliche Grundbegriffe*».

krymping av nået, som innebærer at erfaringsrom og forventningshorisont i stadig mindre grad overlapper.

Både erfaring og forventning er naturlig nok knyttet til tid: «[E]xperience is present past, whose events have been incorporated and can be remembered. [... Expectation] is the future made present.»¹⁰ Slik jeg tolker Koselleck, betegner «erfaringsrom» og «forventningshorisont» de samlede erfaringene og forventningene til først og fremst et individ, men også til et samfunn.

Begrepene til Koselleck er knyttet til *Neuzeit*, det vil si tiden fra 1700-tallet til tidlig på 1800-tallet, da de historiske endringene ifølge Koselleck akselererte, og man fikk en ny oppfatning av tid og historie. I *Neuzeit* fikk man en ny historisk erfaring, da erfaringsrommet og forventningshorisonten gled fra hverandre.¹¹ Menneskene kunne ikke lenger se til fortiden for å si noe om fremtiden. Fortidens verden var vesensforskjellig fra fremtiden: «Not only did the gap between past and future become greater, but also the difference between experience and expectation had to be constantly and ever more rapidly bridged to enable one to live and act.»¹² For i det hele tatt å være i stand til å leve og handle, måtte mennesker forsøke å bygge bro mellom sine erfaringer og forventninger for fremtiden.

Fremmedgjøring og akselerasjon er noe mennesker erfarer. Akselerasjonen, slik Rosa beskriver den, kan dog sies å være mer objektiv enn fremmedgjøringen, som er en individuell erfaring eller tilstand. Jeg skal antyde hvilke erfaringer som former begrepet, den historiske kontekstens betydning for begrepets meningsinnhold, og hvordan Rosa må gjøre et arbeid for å tilpasse det cirka 200 år gamle begrepet til det 21. århundre.

Et begrep formes av situasjonen det brukes i, for hver nye kontekst vil påvirke begrepets betydning. Begrepet kan altså ikke løsrives fra sin historiske kontekst og praktiske bruk. Den lingvistiske betydningen ligger likevel til grunn for at begrepet kan brukes mellom subjekter, i kommunikasjon, fordi flere mennesker er enige om hva begrepet betyr.

Begreper har betydning for et fellesskaps historie, for individuelle erfaringer gjøres til del av språket gjennom begrepene:

historical experiences – of hope and suffering, during wars and conflicts, in institutions and organizations, of interests, and of realized or failed projects for the future – become part of the living language only after they have been incorporated into distinctive concepts. Consequently, historical awareness and knowledge must rely on the language of concepts. Without concepts there is neither historical experience nor historical knowledge.¹³

¹⁰ Koselleck, *Futures past*, 259.

¹¹ *Ibid.*, 263.

¹² *Ibid.*, 270.

¹³ Koselleck, «Introduction and Prefaces», 30.

Først når man kan snakke om de individuelt opplevde erfaringene, blir erfaringene historiske, og kan bli del av en felles historie. Fremmedgjøring er et godt eksempel på en erfaring som har blitt satt på begrep, slik at det er blitt mulig å snakke om erfaringen, å oversette følelser og fornemmelser til språklige begreper. Når følelsene og erfaringene får ord, kan de bli del av litteraturen, en kunstform hvor man blant annet har forsøkt å takle negative erfaringer gjennom språk. De kan også bli del av samfunnsteorier som allmenngjør individuelle erfaringer, som i nettopp Rosas og Lukács' teorier om akselerasjon, fremmedgjøring og tingliggjøring. I et slikt perspektiv kan man si at den følgende oppgaven skal undersøke begrepene som språkliggjøring av historiske erfaringer.

Den følgende oppgaven vil presentere og undersøke Rosas akselerasjonsteori. Jeg velger imidlertid å begynne med en definisjon av Lukács' tingliggjøringsbegrep. Deretter vil oppgaven bevege seg kronologisk fremover, til en redegjørelse for historien til Frankfurterskolen og kritisk teori-tradisjonen. Oppgaven vil så gi en presentasjon av Rosas akselerasjonsteori, akselerasjonens årsaker og konsekvenser, før den går over til en definisjon av Rosas fremmedgjøringsbegrep. Oppgaven avsluttes av en undersøkelse og sammenligning av Rosas fremmedgjøringsbegrep og Lukács' tingliggjøringsbegrep.

2 Lukács' tingliggjøringsbegrep

Georg Lukács ble født i Ungarn i 1885. I 1923 utga han boken *Geschichte und Klassenbewußtsein*, hvori han utviklet en marxistisk kulturteori. I tillegg til Marx, danner tenkere som G. W. F. Hegel og J. G. Fichte bakgrunn for teorien. I kapitlet «Tingliggjøringen og proletariatets bevissthet» utvikler Lukács teorien om tingliggjøring. Teksten er delt i tre: Den første redegjør for begrepet tingliggjøring, hva tingliggjøringen består i og hvordan den kommer til uttrykk. I neste del, «Den borgerlige tenknings antinomier», sporer Lukács årsakene til tingliggjøringen tilbake til den vestlige, rasjonalistiske tenkningen. I del tre gir han en løsning på problemet: proletariatet er den eneste klassen som kan transcendere og løse antinomiene i den borgerlige tenkning, og dermed oppheve tingliggjøringen som preger den moderne måten å være i verden på.

2.1 Vareformen og tingliggjøringen

Ifølge Lukács preger *vareformen* de mellommenneskelige relasjonene i det kapitalistiske samfunn. Vareformen er kjennetegnet ved at en relasjon eller en ting gjøres til vare, til noe som skal inngå i en byttehandel. Kapitalismen gjør ting til varer, og denne måten å forholde seg til verden på, siver inn i andre væremåter og relasjoner, og gjør dem til del av kapitalismens system.¹⁴

Ting, til forskjell fra relasjoner, er stivnede og løsrevne fra menneskene som inngår i relasjonene. En vare er uavhengig av mennesket, løsrevet fra individets person, og kan selges for penger. En relasjon, derimot, eksisterer ikke som noe annet enn en forbindelse mellom to individer, og kan derfor vanskelig selges. En relasjon kan imidlertid få karakter av å være del av en kapitalistisk utveksling av goder, for eksempel hvis man kjøper en persons selskap for en kveld. Da stivner relasjonen, og dens eksistensgrunnlag er kun at de individene som inngår i den skal profitere på den, heller enn at relasjonen er dynamisk og påvirker de to individene. Relasjonen løsrives fra personene som inngår i den: Relasjonen har ingen innvirkning på individets personlighet og øvrige liv. De to (eller flere) individene i relasjonen er atomer som kan møtes, men som forblir de samme og har de samme egenskapene når relasjonen oppløses. Det kan derfor argumenteres for at denne typen relasjon ikke er en relasjon i ordets egentlige forstand, da en ekte mellommenneskelig relasjon er dynamisk og har innvirkning på de personene som inngår i den.

Den relasjon som bygges på en utveksling av penger er derfor ingen relasjon, men kun

¹⁴ Lukács, *Historie og klassebevissthet*, 81.

en vare. Veien blir dermed kort til at ikke bare relasjonen, men også det andre mennesket man selv inngår i relasjon med, får karakter av vare. Menneskets forhold til andre mennesker endres i kapitalismen, andre mennesker blir midler til ens egne egoistiske mål. Det blir ikke mulig å inngå i meningsfylte, utviklende relasjoner hvor andre mennesker innvirker på og former ens eget liv.¹⁵ Og når andre mennesker blir til varer eller midler til ens egne, egoistiske og kapitalistiske mål, kan tingliggjøringen av andre slå tilbake på en selv.

Lukács kan tolkes dithen at borgerskapet tingliggjør andre, og da særlig arbeiderne på fabrikken, men også at arbeideren tvinges til å tingliggjøre deler av seg selv.¹⁶ Arbeideren eier ikke produksjonsmidlene, og kan bare selge sin egen arbeidskraft. Arbeidskraften løsrives fra arbeiderens personlighet og blir en vare hun selger på markedet. På samme måte kan arbeiderens karaktertrekk også løsrives fra «den totale personligheten», tingliggjøres og selges som vare.¹⁷ Arbeideren selger sine egenskaper, kunnskaper og ferdigheter. I stedet for at disse inngår i en totalitet – individets identitet – blir de isolerte byggeklosser som kan tas fra hverandre og selges. Lukács kan tolkes dithen at mennesket objektiveres overfor seg selv, og dermed blir det også *fremmedgjort* overfor seg selv. I stedet for at personligheten til individet får være en helhet hvor de ulike karaktertrekkene spiller sammen, blir individet splittet opp.

En av årsakene til at individenes egenskaper gjøres til vare, er rasjonaliseringen som preger det kapitalistiske industrisamfunnet. I en bedrift er det en fordel å kunne kalkulere fremtiden. Arbeidsprosessen deles derfor opp i rasjonelle deloperasjoner som måles i tid.¹⁸ Det er dette som kalles taylorisme. De kvalitative egenskapene ved arbeideren og produktet sjaltes ut fordi de kun oppfattes som irrasjonelle, forstyrrende elementer. Bare det kvantitative og målbare, nemlig arbeidstiden, er av betydning: «Som en følge av arbeidsprosessens rasjonalisering, synes arbeiderens menneskelige egenskaper og egenheter stadig mer *bare* å være *feilkilder* i forhold til disse abstrakte dellover som det på forhånd rasjonelt er regnet ut hvordan skal funksjonere».¹⁹ Arbeideren blir kun en del av et system. Systemet eksisterer og fungerer uavhengig av det spesifikke individ, og individet har kun å innrette seg under systemets lover: Mennesket blir «innføydd som et mekanisert ledd i et mekanisk system».²⁰ Individet kan ikke innta en *aktiv* rolle overfor systemet, og inntar i stedet en *kontemplativ* holdning til fabrikkssystemet og produksjonen, og dermed til sin virkelighet. Lukács hevder at det kontemplative forholdet «forandrer [...] grunnkategoriene i menneskenes umiddelbare

¹⁵ Ibid., 97.

¹⁶ Ibid., 88, 96.

¹⁷ Ibid., 96.

¹⁸ Ibid., 85–86.

¹⁹ Ibid., 86–87. Forfatterens kursivering.

²⁰ Ibid., 87.

forhold til verden», og påvirker menneskets oppfatning av forholdet mellom tid og rom.²¹ Mennesket er kastet inn i en virkelighet det ikke har bidratt til å skape, og ikke har mulighet til å endre på. Det er ingen *gjenklang* mellom individ og virkelighet. Jeg kommer tilbake til dette i kapittel 7.

Følgene av tingliggjøringen er at mennesket stykkes opp og blir til en samling varer, heller enn å være en organisk helhet. Når individet er fremmedgjort overfor seg selv, blir det også umulig for det å inngå relasjoner med andre, og dermed blir mellommenneskelige forhold en umulighet, i alle fall som noe annet enn tingliggjorte relasjoner med preg av vare.

2.2 Borgerlig tenkning som årsak til tingliggjøringen

Årsaken til tingliggjøringen kan spores tilbake til den borgerlige tenkning, hevder Lukács. Siden kapitalismens inntog i Vesten har adelen mistet sin stilling som den herskende klasse i samfunnet, og borgerskapet har overtatt denne plassen. Borgerskapet er kjennetegnet nettopp av at det skylder sin samfunnsmessige og økonomiske stilling til dets suksess i industrien og på markedet. Borgerskapet er fabrikkene som selv har skapt sin posisjon i samfunnet, heller enn å ha arvet den og en formue fra sin adelige slekt.²²

Til grunn for den borgerlige tenkningen som utgjør paradigmet moderne mennesker tenker innenfor, ligger et rasjonalistisk system. I dette systemet finnes et krav om at det skal være «mulig å avlede hvert enkelt moment i systemet fra dets grunnprinsipp, og at det er mulig å forutse og kalkulere momentene ut fra det.»²³ Ifølge Lukács finnes det imidlertid et problem for det rasjonalistiske system: *gittheten*. Tingene i verden er gitt, de er ikke produkter av menneskets bevissthet, og «tingen-i-seg-begrepet» er et uløselig mysterium for den moderne filosofi.²⁴ Den rasjonalistiske filosofien klarer ikke å begripe at det finnes noe gitt utenfor subjektet. Den rasjonalistiske filosofi preges av en subjekt-objekt-dualisme, altså at subjekt og objekt eksisterer uavhengig av hverandre, og at objektene er skapt av noe annet enn subjektene. Men subjektene kan bare begripe det de selv har frembrakt. Tingen-i-seg forblir et mysterium, og det går ikke an å innlemme den irrasjonelle, tilfeldige tingen-i-seg i det rasjonalistiske system.

Det som imidlertid kan skape enhet mellom subjekt og objekt er *virksomhet*.²⁵ Subjektet bidrar til skapelsen eller produksjonen av objektet, og dermed minsker avgrunnen

²¹ Ibid., 87.

²² Dette er nok en sannhet med modifikasjoner, all den tid mange nok arver formue og privilegier i borgerskapet også.

²³ Ibid., 113.

²⁴ Ibid., 110. Lukács viser her til Kant.

²⁵ Ibid., 119.

mellom de to. Subjektet er med på å skape virkeligheten det lever i, det inntar en aktiv holdning til virkeligheten. Å beherske naturen er et forsøk på å overvinne tingen-i-segs irrasjonalitet og underlegge naturen menneskelig kalkulasjon. Den moderne samfunnstilstand preges imidlertid av at menneskene «på den ene side [...] sprenger, avløser og forlater de rene ‘naturmessige’, de irrasjonelt-faktiske bånd, mens de på den andre side stadig i denne virkelighet som de selv har skapt og ‘frambrakt’, bygger opp en slags andre natur rundt seg.»²⁶ Denne andre naturen er, som den «opprinnelige» naturen, preget av en lovmessighet som menneskene ikke kan påvirke. Subjektets adferd forblir kontemplativ, for det har ingen muligheter til å påvirke omstendighetene. Lukács fremviser her en dialektisk måte å tenke på som er inspirert av Hegel, og som senere blir inspirasjon for tenkere som Adorno og Horkheimer. Friheten samfunnet skulle gi individet slår over i ufrihet, mens forsøket på å kontrollere naturen slår over i tap av kontroll over samfunnssystemet.

2.3 Proletariatet og fremtiden

En løsning på problemet med tingen-i-segs irrasjonalitet er historien. Historien er virkeligheten menneskene selv har frambrakt. Proletariatet er ifølge Lukács den eneste klassen, det eneste subjekt, som er i stand til å begripe historien som en dialektisk prosess, og dermed det eneste subjekt som aktivt og produktivt kan endre de samfunnsmessige omstendighetene.²⁷ Å begripe historien som en dialektisk prosess vil si å anlegge et *dialektisk-materialistisk* syn på historien, og betrakte den som «motsetninger som oppheves på et senere og ‘høyere’ trinn i utviklingen».²⁸ Historien drives fremover av at «[e]n tilstand slår over i sin motsetning og utløser derved konflikt og kamp som fører til enda en ny tilstand – som så igjen gir utgangspunkt for videre utvikling ved at denne nye tilstand slår over i *sin* motsetning».²⁹ Slik skjer en historisk utvikling, gjennom en prosess. Denne måten å betrakte historien på er særlig knyttet til Hegel, Marx og Engels.

Historien er altså noe som *blir til*, det Lukács kaller vorden. Slik jeg tolker Lukács, mener han at alt egentlig har en historisk natur, altså at det er riktigere å oppfatte virkeligheten som en prosess enn som et uforanderlig system. Den tradisjonelle naturvitenskapen kan se på naturen som et slikt stivt system, styrt av evige naturlover. Proletariatet er den eneste klassen som innser at *vorden* er «sannheten av væren», og at prosessen er «tingens sannhet», heller

²⁶ Ibid., 124.

²⁷ Ibid., 190, 197.

²⁸ Store norske leksikon, s.v. «dialektikk – filosofi». 02.05.2017. [https://snl.no/dialektikk - filosofi](https://snl.no/dialektikk_-_filosofi)

²⁹ Store norske leksikon, s.v. «dialektisk materialisme». Forfatterens kursivering. 02.05.2017. [https://snl.no/dialektisk materialisme](https://snl.no/dialektisk_materialisme)

enn det stivnede systemet og den stivnede vareformen som utgjør borgerskapets virkelighet.³⁰ Når samfunnet ikke lenger oppfattes som et stivnet system som individet kun kan forholde seg kontemplativt til, oppstår muligheten for å endre samfunnet.

Lukács fremstår som optimistisk. Han har en moderne tro på fremtiden, om enn med forbehold: Proletariatet kan endre samfunnet, men først må det se sannheten, mener Lukács.³¹ Sannheten er ifølge ham at samfunnet slik det ser ut nå, inngår i en prosess, en utvikling hvor en samfunnsform erstatter den neste. Når proletariatet innser det, kan det innta en aktiv rolle overfor systemet og bidra til å skape sin egen virkelighet.

³⁰ Lukács, *Historie og klassebevissthet*, 175.

³¹ *Ibid.*, 191.

3 Frankfurterskolen og kritisk teori

Frankfurterskolen fører videre tanken om at det moderne subjekt står uten mulighet til å påvirke omgivelsene sine. Ifølge Adorno og Horkheimer er det kapitalistiske, liberale samfunn innrettet på en slik måte at subjektene ikke kan øve motstand mot den undertrykkelsen som måtte finnes i samfunnet. De mener at kulturindustrien bidrar til å numme subjektene og hindre at de gjør motstand mot det bestående.³² Adorno og Horkheimer videreutvikler dessuten Lukács' tingliggjøringsteori og bygger videre på hans kritikk av den positivistiske vitenskapen.³³ Det følgende redegjør for noen hovedtrekk i tenkningen til representantene for Frankfurterskolen og kritisk teori.

3.1 Kritisk teoris historie

Den intellektuelle tradisjonen «kritisk teori» ble grunnlagt av Frankfurterskolen, med Max Horkheimer og Theodor W. Adorno i spissen. Frankfurterskolens filosofiske opphav utgjøres hovedsakelig av Hegel, Marx og Freud. Max Weber, som virket samtidig med Frankfurterskolens representanter, utøvde også en betydelig innflytelse, særlig på oppfatningen av fornuft hos tenkere som Adorno, Horkheimer og Marcuse.³⁴ Dessuten utgjorde Lukács' idealisering av Marx en viktig rettesnor for skolens filosofiske arbeid. Inspirasjonen har gått fra Hegel, til Marx, via Lukács til Frankfurterskolen, og til slutt har det dannet det teoretiske grunnlaget for Rosas tenkning.

Frankfurterskolen vokste ut av *Institut für Sozialforschung* i Frankfurt. Thomas Krogh deler opp skolens historie i tre faser: i perioden 1930-1937 var skolen preget av et program for en kritisk og empirisk fundert filosofi om samfunnet. Et av de viktigste verkene fra perioden er *Studien über Autorität und Familie*, en tverrfaglig, empirisk studie om den tyske arbeiderklassen.³⁵ Horkheimers opprinnelige ambisjon var å kombinere filosofi og empiri og skape et tverrfaglig fellesskap.³⁶ I fase to, som starter i 1937 og varer til 1940, gir skolen opp det empiriske prosjektet.³⁷ Denne fasen er særlig preget av vitenskapskritikk og Horkheimers skille mellom tradisjonell og kritisk teori. Siste fase (1940-1945) har *Opplysningens dialektikk* som sitt viktigste verk, og kjennetegnes av en kritikk av vestlig, moderne tenkning, særlig

³² Adorno og Horkheimer, *Opplysningens dialektikk*, se for eksempel 167–168, 173.

³³ Habermas, *Theorie des kommunikativen Handelns*, 489, 491, 503, 506–508. Habermas mener imidlertid at Adorno og Horkheimer radikaliserer Lukács' tingliggjøringsteori, og at de avhistoriserer den, ved å løsrive tingliggjøringen fra det kapitalistiske økonomiske system, og gjøre den til en mer universell menneskelig erfaring.

³⁴ Ingram, *Critical Theory and Philosophy*, 52–53.

³⁵ Krogh, *Fra Frankfurt til Hollywood*, 11.

³⁶ *Ibid.*, 73.

³⁷ *Ibid.*, 106.

fornufts-, opplysnings- og fremskrittetsbegrepene.³⁸ *Opplysningens dialektikk* er preget av Frankfurterskolens eksiltilværelse i USA, hvor medlemmer av skolen hadde oppholdt seg siden 1934 som følge av Hitlers maktovertagelse i Tyskland. Da en overveiende del av skolen var jøder, var det nødvendig for dem å flykte fra hjemlandet. Deres tenkning er altså influert av møtet med det liberalistiske USA, erfaringen som jøder i eksil, og av erfaringer fra andre verdenskrig og nazismens fremvekst på begynnelsen av 1900-tallet. Kritikken av de vestlige fornufts-, opplysnings- og fremskrittetsbegrepene kan leses i lys av disse historiske erfaringene.³⁹

3.2 Tradisjonell og kritisk teori

Kritisk teori ble dannet da Horkheimer overtok stillingen som instituttets leder i 1931, og hans essay, «Tradisjonell og kritisk teori» fra 1937, utgjør grunnlaget for den intellektuelle retningen.

Den tradisjonelle teorien bygger på en positivistisk, objektivistisk tro på at det er mulig å komme frem til allmenngyldige sannheter. Den tradisjonelle teorien oppfatter virkeligheten som et gitt objekt.⁴⁰ Den klassiske naturvitenskapen, med sin hypotetisk-deduktive metode, er den tradisjonelle teoriens fremste representant. Hovedproblemet med den tradisjonelle teorien er ifølge Horkheimer at den tror man kan komme frem til kunnskap og objektive sannheter gjennom passiv, nøytral observasjon. Verden oppfattes som et gitt, harmonisk system bygget på evige lover.⁴¹ Her er det mulig å finne likheter mellom det Lukács kalte «borgerlig tenkning» og «tradisjonell teori», for også den borgerlige tenkningen oppfatter verden som et evig, uforanderlig system.⁴² På den tiden Horkheimer skrev sin tekst, hadde positivismen stor oppslutning. Kritikken i «Tradisjonell og kritisk teori» kan tolkes som å være rettet mot positivismen.

Den kritiske teorien Horkheimer lanserer som alternativ til den tradisjonelle, anser vitenskapelige sannheter for å være historisk betinget og påvirket av subjektets perspektiv og historiske og individuelle forutsetninger. Det betraktende subjekt spiller en aktiv rolle i å forme eller tolke virkeligheten. Hun er ikke bare en passiv mottaker av informasjon. Det er ikke den gitte, ytre naturen som er den kritiske teoriens forskningsobjekt, men mennesket som

³⁸ Ibid., 11–12.

³⁹ Ibid., 32–33. Habermas mener at også skuffelsen over hvordan det sovjetiske regimet utviklet seg etter revolusjonen, var en viktig erfaring for kritisk teoris tenkere. Habermas, *Theorie des kommunikativen Handelns*, 490.

⁴⁰ Krogh, *Fra Frankfurt til Hollywood*, 117.

⁴¹ Ingram, *Critical Theory and Philosophy*, 108–110.

⁴² Se Habermas, *Theorie des kommunikativen Handelns*, 491, for mer om hvordan Lukács legger grunnlaget for vitenskapskritikken til Adorno, Horkheimer og Marcuse.

bidrar til å forme sin egen, historiske virkelighet.⁴³ Horkheimers historieoppfatning er materialistisk og marxistisk inspirert, og vi ser her klare fellestrekk med Lukács' oppfatning av historien.⁴⁴ Også Lukács betrakter historien som en virkelighet som mennesket har frembrakt.

Den tradisjonelle teoriens måte å oppfatte mennesket på, som en objektiv mottaker, mener Horkheimer reflekterer fremmedgjøringen og tingliggjøringen i det kapitalistiske samfunnet.⁴⁵ Han knytter altså den vitenskapelige metoden til et kapitalistisk, og moderne samfunn. Han er her inspirert av Lukács, som mente at den positivistiske vitenskapsforståelsen var uttrykk for tingliggjøringstendenser.⁴⁶ Et viktig prosjekt for Frankfurterskolen var imidlertid ikke bare å avsløre svakhetene ved den tradisjonelle teori, men å undersøke autonomiens og den individuelle frihetens vilkår i det moderne samfunn.⁴⁷

3.3 Hegel og dialektisk tenkning

Tenkningen i kritisk teori er i stor grad inspirert av Hegels dialektiske tenkning. «Dialektikk» betegner en vekselvirkning mellom to ting, men kan også vise til en bevegelse frem og tilbake, og til at noe kan slå over i sin motsetning. Det er særlig den siste definisjonen som brukes av Frankfurterskolen. Lukács viderefører også Hegels dialektiske tenkning, oppsummert av Ingram i følgende utsagn: «The emancipation of the individual from the domination of natural forces culminates in the domination of the individual by the totalitarian state.»⁴⁸ For å unnsnippe de ytre, kontrollerende naturkreftene, bygger mennesket opp et samfunn som selv blir til et gitt, upåvirkelig system. Lukács' dialektiske tenkning har åpenbart påvirket Frankfurterskolen, og Adorno og Horkheimers verk, *Opplysningens dialektikk*, er et eksempel

⁴³ Krogh, *Fra Frankfurt til Hollywood*, 117.

⁴⁴ *Ibid.*, 108.

⁴⁵ Ingram, *Critical Theory and Philosophy*, 110. Her er det mulig å trekke en linje til den norske filosofen Hans Skjervheim, og hans artikkel «Deltakar og tilskodar». Han skriver om objektivisering av andre mennesker, og hvordan det fører til fremmedgjøring hos det objektiviserende subjektet. Skjervheim er, i likhet med Frankfurterskolen, inspirert av Hegel og Marx. Han skriver følgende om objektivisering og fremmedgjøring: «Handsamar ein det som den andre seier som eit faktum, så stiller ein seg sjølv utanfor med omsyn temaet, ein gjer seg sjølv til ein framand med omsyn til det. Om ein difor objektiviserer si omverd, dei andre og samfunnet, så stiller ein seg utanfor, samfunnet framtrer då som det for ein sjølv framande, det framande er nettopp det som ein ikkje deltek i, eller er i stand til å delta i». Skjervheim, «Deltakar og tilskodar», 80. Den naturvitenskapen Horkheimer beskriver i sin artikkel, er en objektiviserende vitenskap. Dersom vi leser Skjervheim og Horkheimer sammen, kommer vi frem til at den objektiviserende naturvitenskapen blir fremmedgjort overfor den verden den undersøker.

⁴⁶ Habermas, *Theorie des kommunikativen Handelns*, 491.

⁴⁷ Ingram, *Critical Theory and Philosophy*, xxviii.

⁴⁸ *Ibid.*, 63. Dette vil diskuteres mer utførlig i kapittel 7.

på det.⁴⁹ Teorien deres er at opplysningstidens frigjøringsprosjekt slår over i ufrihet, at vitenskapens opplysning og fornuftstro slår over i myte.

3.4 Andre generasjon

Man sier gjerne at andre generasjon av kritisk teori oppstod med Jürgen Habermas. Habermas kritiserer særlig sine forgjengeres ensidige syn på fornuften som kun en instrumentell fornuft som fører til atomisering. Han mener fornuftsbegrepet har flere sider enn som så. Habermas' tenkning om kommunikasjon har vært definerende for senere utgaver av kritisk teori.

Definisjonen av fornuft preger ikke Rosas verk, og det er ikke en diskusjon han engasjerer seg i. Hva fornuft er, og hva den kan brukes til, er altså en diskusjon som kan sies å tilhøre første og andre generasjon av kritisk teori.

Habermas' og Rosas definisjon av hva kritisk teoris oppgave er, skiller seg også noe fra hverandre. Ifølge Ingram mener Habermas at kritisk teori har to oppgaver: 1) å vise at en kommunikasjonsetikk er den moralske evolusjonens endelige mål, og 2) å vise at noen av kapitalismens iboende tendenser undergraver de selvstendigjørende sosiale eller offentlige⁵⁰ aspekter ved den rasjonelle, vestlige kulturen, hvilket fører til sosiale kriser.⁵¹ Det er likheter mellom oppgave to og Rosas prosjekt, men Rosa tenker i litt andre baner enn Habermas. Rosa mener det er spørsmålet om hvilke samfunnsmekanismer som står i veien for realiseringen av det gode liv, som er det sentrale. Habermas har riktignok innsett viktigheten av et slikt spørsmål i senere tid, skriver Ingram,⁵² men de to tenkerne virker ikke helt enige om hvilken problemstilling som er den viktigste for kritisk teori.

Habermas' teori om kommunikativ handling har vært en inspirasjonskilde for Rosa. I *Beschleunigung* bruker Rosa innsikter fra Habermas' kommunikasjonsteori for å underbygge sine egne argumenter, og Rosa slutter seg til Habermas' definisjon av det moderne prosjekt: det er sentrert om ideen om at individet er ansvarlig for utviklingen av sitt eget liv, og at individer sammen har, og skal ta, ansvar for deres kollektive «Lebensform».⁵³ I kapittel 4 skal jeg redegjøre for Rosas akselerasjonsteori.

⁴⁹ Se særlig kapitlene «Ekskurs 1: Odyssevs eller myte og opplysning» om forholdet mellom natur og kultur, og «Kulturindustri: Opplysning som massebedrag» om hvordan det liberale samfunnet slår over i et totalitært samfunn.

⁵⁰ Ingram bruker ordet «communal», som kan oversettes til «kollektiv», «offentlig», «felles» eller noe som har med en gruppe å gjøre.

⁵¹ Ingram, *Critical Theory and Philosophy*, 155.

⁵² Ibid., 174.

⁵³ Rosa, *Beschleunigung*, 451–452.

4 Hartmut Rosas akselerasjonsteori

Ordet «akselerasjon» betyr «fartsøkning per tidsenhet», og stammer fra det latinske ordet for «å påskynde».⁵⁴ Akselerasjonen er ifølge Hartmut Rosa det sentrale kjennetegnet ved moderniteten. Dette er kjernen i hans teori om det senmoderne samfunn. Rosa opererer med tre tidsperioder i sin historie om akselerasjon: den førmoderne, den klassisk moderne og den senmoderne. Modernitetens begynnelse defineres som 1700-tallet, med opplysningstiden og de store revolusjonene.⁵⁵ Han skiller mellom den klassiske moderniteten og senmoderniteten. Den klassiske moderniteten strekker seg opp til cirka 1960, og er preget av industrisamfunn og tydelige politiske prosjekter. Senmoderniteten startet på 1960-1980-tallet, da informasjonssamfunnet erstattet industrisamfunnet, og Vesten opplevde større liberalisering og en raskere utvikling.

I *Beschleunigung* utvikler Rosa sin teori. Den ledende hypotesen er: «*dass die in der Moderne konstitutiv angelegte soziale Beschleunigung in der »Spätmoderne« einen kritischen Punkt übersteigt, jenseits dessen sich der Anspruch auf gesellschaftliche Synchronisation und soziale Integration nicht mehr aufrechterhalten lässt.*»⁵⁶ Akselerasjonen har altså kjennetegnet moderniteten siden dens begynnelse, men overskrider en avgjørende grense i senmoderniteten. Det innebærer at akselerasjonen øker i den grad at individene ikke klarer å henge med i den raske utviklingen, og akselerasjonen får negative konsekvenser.

4.1 Tre typer akselerasjon

Rosa mener det er tre typer akselerasjon i samfunnet. Den første er *den teknologisk-teleologiske akselerasjonen*. Den er intendert og målrettet, og den typen akselerasjon som lettest kan måles. Hertil hører akselerasjonen av transport, kommunikasjon og produksjon. Med fly reiser dagens mennesker mye raskere enn fortidens mennesker som måtte gå på føttene. Internett har bidratt til at informasjon kan overføres fra den ene siden av jorden til den andre på et millisekund. Informasjonen har blitt stedløs, og det har gjort at kommunikasjon kan foregå uavhengig av hvor samtalepartnerne befinner seg. Moderne individer orienterer seg i *tid* i større grad enn i *rom*: «Wer [...] fliegt, löst sich völlig vom topographischen Raum des Lebens und der Erdoberfläche; für ihn stellt sich Raum nur noch als abstrakte, leere

⁵⁴ Bokmålsordboka, s.v. «akselerasjon».

http://ordbok.uib.no/perl/ordbok.cgi?OPP=akselerasjon&ant_bokmaal=5&ant_nynorsk=5&begge=+&ordbok=begge 28.04.2017.

⁵⁵ Det er dog mulig å spore sentrale trekk ved moderniteten, som troen på enkeltindividet og fornuften, og vektleggingen av det jordiske livet, tilbake til renessansen.

⁵⁶ Rosa, *Beschleunigung*, 49–50. Forfatterens kursivering.

Distanz, gemessen an der Zeitdauer des Fluges, dar.»⁵⁷ Rommet blir abstrakt og reduseres til avstand som måles i tid. Det fører til en krymping av rommet, og til en «Vernichtung des Raumes durch die Zeit».⁵⁸ Mens rom tidligere var den viktigste dimensjonen man orienterte seg innenfor, er det nå tiden som har denne rollen.⁵⁹ Akselerasjonen av transport endret menneskenes forhold til rommet, mens akselerasjonen av kommunikasjon påvirket forholdet mellom mennesker.

Den andre typen akselerasjon er *akselerasjonen av sosial og samfunnsmessig endring*.⁶⁰ Denne typen akselerasjon er ikke målrettet slik den teknologiske er, men karakteriseres heller av at den nettopp *mangler* retning eller noen som styrer den. Hertil hører akselerasjonen i bytte av jobb, politisk tilhørighet, partner, medlemskap i frivillige organisasjoner, i tillegg til akselerasjon av endringer i arbeids- og familiestrukturer, kunstneriske stiler osv.⁶¹

I førmoderne tid ble yrker nedarvet fra far til sønn. En familie bestod over flere generasjoner, fordi strukturen forble den samme, og rollene ble delt ut ettersom mennesker falt fra eller kom til. For eksempel ville rollen som familiens overhode gå til den eldste sønnen når faren døde. I klassisk modernitet skjer endringene fra en generasjon til den neste. Hver generasjon markerer starten på en ny familie, for kjernefamilien er den sentrale institusjonen. I starten av voksenlivet finner man seg en partner og en jobb, og holder seg til dem til man dør eller pensjonerer seg. Valgene blir konstitutive for ens identitet.⁶² I senmoderniteten står kjernefamilien fortsatt sterkt, men det er blitt vanligere å skille seg i løpet av livet. Det er også blitt uvanlig å forbli i den første jobben man starter i gjennom hele karrieren.⁶³ Endringene blir *intragenerasjonelle*, det vil si at en karriere eller familiesammensetning endrer seg innenfor en og samme generasjon.⁶⁴

Rosa kaller den sosiale akselerasjonen *Gegenwartsschrumpfung*, en krymping av nået.⁶⁵ Nåtiden er et tidsrom preget av stabilitet, hvor erfaringsrom og forventningshorisont sammenfaller. Innenfor nåtiden kan man trekke slutninger om nåtid og fremtid basert på fortidens erfaringer. Rosas påstand er at dette tidsrommet, som en følge av akselerasjonen, blir stadig mindre. En konsekvens er at man må lære på nytt, flere ganger i løpet av livet.

⁵⁷ Ibid., 164–165.

⁵⁸ David Harvey sitert i Rosa, *Beschleunigung*, 126.

⁵⁹ Ibid., 124–129.

⁶⁰ Ibid., 129.

⁶¹ Ibid., 113–114.

⁶² Ibid., 180–182.

⁶³ Ibid., 182–183.

⁶⁴ Ibid., 178–179.

⁶⁵ Ibid., 131.

Mens mennesker i førmoderne samfunn kunne stole på at kunnskapen de hadde opparbeidet seg som unge, ville være aktuell resten av livet, må senmoderne mennesker innfinne seg med at verden endrer seg i løpet av deres levetid, og at de stadig må lære om f.eks. samfunn eller teknikker på nytt, for å kunne henge med.⁶⁶ Verden oppleves ikke lenger som stabil, hvilket er noe av grunnen til at tenkere som Marshall Berman og Zygmunt Bauman karakteriserer det moderne samfunn som «flytende», mener Rosa.⁶⁷

Ulike deler av samfunnet er i flyt, og de forskjellige områdene, som etikk, teknologi, økonomi eller medier, kan flyte i ulike retninger:

Für das Verständnis der Gegenwartsgesellschaften entscheidend ist die Tatsache, dass Territorien, Ethnien, Finanz- und Ideenströme, aber auch Formen kultureller, religiöser und politischer Praxis *der Tendenz nach* voneinander unabhängig werden, sodass jene Ströme in verschiedene Richtungen fließen können.⁶⁸

De ulike systemene i samfunnet kommuniserer ikke lenger, og utvikler seg ikke i samme retning. Det kan tolkes som at samfunnet fragmenteres i isolerte deler som ikke snakker med hverandre. Fragmenteringen umuliggjør en meningsfylt totalitet, og det kan føre til fremmedgjøring.

Sosial akselerasjon har også en annen konsekvens: «[die] Ungleichzeitigkeit der Gleichzeitigen».⁶⁹ Det innebærer at noe som fortsatt er gyldig innenfor ett geografisk eller sosialt område, har blitt ugyldig og utdatert i et annet område, mens noe som ligger i fremtiden her, allerede er realisert i et annet område.⁷⁰ En årsak kan være at samfunnets ulike systemer gjør seg uavhengig av hverandre, og utvikler seg i forskjellige retninger. Et eksempel på *det samtidiges usamtidighet* hos Rosa er forholdet mellom ulike generasjoner som lever samtidig, som besteforeldre og barnebarn, eller foreldre og barn: «Die Erfahrungen, Praktiken und Wissensbestände der Elterngeneration werden für de Jungen zunehmend anachronistisch und bedeutungslos».⁷¹ Generasjonene har så ulike erfaringer og referansepunkter at de oppleves som irrelevante for hverandre.

Den siste typen sosial akselerasjon er *akselerasjonen av livstempoet*.⁷² Herunder finnes en objektiv akselerasjon og en subjektiv opplevelse av akselerasjon. Objektivt kan man i tidsbrukundersøkelser observere at individene bruker mindre tid på aktiviteter, de korter ned pausene mellom de ulike aktivitetene, i tillegg til at de forsøker å utføre flere handlinger

⁶⁶ Ibid., 189.

⁶⁷ Ibid., 176.

⁶⁸ Her er Rosa inspirert av Arjun Appadurai og hans teori om *scapes*. Ibid., 177. Forfatterens kursivering.

⁶⁹ Ibid., 132. Dette er også et begrep Rosa henter fra Reinhart Koselleck.

⁷⁰ Ibid.

⁷¹ Ibid., 187.

⁷² Ibid., 135.

samtidig.⁷³ Subjektivt opplever individene at livet går fortere og at de har mindre tid, hvilket fører til en tvang til å øke tempoet og frykt for å ikke klare å henge med.⁷⁴ Rosa mener individene reagerer på akselerasjonen i samfunnet med å akselerere tempoet i sitt eget liv. De opplever at tiden går raskere, kanskje for raskt, og dermed fører akselerasjonen av livstempoet til at mennesker i senmoderniteten får sin opplevelse av tid forandret.⁷⁵

Det er et paradoksalt forhold mellom teknologisk akselerasjon og akselerasjonen av livstempoet, mener Rosa. Den teknologiske utviklingen har gitt menneskene tidsbesparende hjelpemidler som vaskemaskin, e-post, biler og mikrobølgeovner. Dermed burde vi hatt mer ledig tid, siden tid som før ble brukt på langsom klesvask eller matlaging, nå er frigjort. Hvorfor er det da slik at vi befinner oss i en tidsklemme? En årsak er at man gjør mer av hver ting: Vi vasker klær oftere, reiser mer, og mottar og sender flere e-poster enn vi før sendte brev. Det er dessuten flere ting som krever vår tid og oppmerksomhet: «Weil die Steigerungsraten über den Beschleunigungsraten liegen, kommt es zu einer Verknappung der Zeitressourcen und damit zu einer Erhöhung des Lebenstempos.»⁷⁶ Et problem er ikke bare at ting går raskere, men at det blir *mer av alt*. Livstempoet oppleves som raskere for individene, ikke bare fordi samfunnsstrukturen tvinger dem til å handle raskere, men også fordi det å velge mellom de mange mulighetene man har i moderne, liberalistiske og kapitalistiske samfunn, krever mer tid. Man har både mer å velge mellom, og flere måter å gjøre ting på, på grunn av fleksibiliseringen og avrutiniseringen som preger hvordan mennesker i Vesten planlegger og utfører handlingene sine.⁷⁷

4.2 Årsakene til akselerasjonen

Rosa mener den sosiale akselerasjonen har blitt en prosess som driver seg selv. De tre typene akselerasjon står i et gjensidig forhold til hverandre og akselererer hverandre, i en slags evig sirkel. Individet opplever å ha for lite tid, og reagerer med å utføre oppgaver raskere, med færre pauser, og ved å gjøre flere ting samtidig (multitasking).⁷⁸ Det er naturlige grenser for hvor raskt man kan fullføre oppgaver, og jo knappere tidsressursene blir, desto større blir behovet for teknologiske hjelpemidler. De kan hjelpe til med å effektivisere utførelsen av forskjellige oppgaver. Individene tilpasser seg så det nye, raske tempoet de teknologiske hjelpemidlene muliggjør, men siden akselerasjonen ikke har noe naturlig endepunkt, må man

⁷³ Ibid., 135–136.

⁷⁴ Ibid., 136.

⁷⁵ Ibid., 198.

⁷⁶ Ibid., 204.

⁷⁷ Ibid.

⁷⁸ Ibid., 244.

snart akselerere livstempoet enda mer. Da trengs nye teknologiske hjelpemidler. Dermed blir livstempoet raskere.⁷⁹ Følelsen av stress og tidsmangel driver den teknologiske akselerasjonen, som igjen gjør livstempoet høyere. Her er det altså en vekselvirkning.

Forventningen om teknologisk akselerasjon er innebygd i den sosiale og materielle infrastrukturen, hevder Rosa.⁸⁰ Samfunnet har en forventning om at den teknologiske utviklingen skal gi oss hjelpemidler som gjør at oppgaver kan utføres raskere. Vi bygger bredere veier for å muliggjøre et høyere kjøretempo enn vi trenger eller har mulighet for i dag, og det utvikles raskere eller kraftigere datamaskiner enn vi trenger nå, for å kunne møte behov i fremtiden. Forventningen om akselerasjon *skaper* akselerasjon. Den teknologiske akselerasjonen driver dessuten de sosiale endringenes akselerasjon. Den teknologiske utviklingen har gitt oss hjelpemidler som gjør at vi kan utføre oppgaver raskere, slik som kommunikasjon, handel og vareproduksjon. Den digitale revolusjonen har dessuten gjort endringer i hvordan vi kommuniserer og handler, i hvordan vi forholder oss til tid og sted, og f.eks. i aksjemarkedet.⁸¹

Den sosiale akselerasjonen gjør at livstempoet øker. Subjekter, organisasjoner og institusjoner opplever det Rosa kaller et «slipping slope syndrome»:

Erwartungs- und Erfahrungshorizonte müssen beständig korrigiert werden, die Akteure sehen sich gezwungen, mit dem hohen Tempo der multidimensionalen Veränderungen ihrer Umwelt Schritt zu halten und entsprechende Anpassungsleistungen zu vollbringen. [...] Stillstand wird unvermeidlich zu einer Form des *Zurückfallens*.⁸²

Når tempoet i samfunnet øker, tvinges individet til å øke livstempoet, for å kunne delta i samfunnet på lik linje med de andre individene det konkurrerer med.

4.2.1 Kapitalisme, protestantisme, funksjonell differensiering og krig

Ifølge Rosa er kapitalismen en årsak til akselerasjonen. Kapitalismen gjør tid til en vare, og det er derfor avgjørende å effektivisere og akselerere for å øke profit. ⁸³ Akselerasjonen av *produksjonen* av varer fordrer akselerasjonen av *distribusjonen* og *forbruket* av varene for at profitten skal bli størst mulig.⁸⁴ Kapitalismen driver dermed den teknologiske

⁷⁹ Ibid., 244.

⁸⁰ Ibid., 245.

⁸¹ Ibid., 247. Rosas bok ble skrevet før de sosiale mediens inntog i internettet. Facebook ble grunnlagt to år etter bokens utgivelse, og siden har flere andre plattformer fulgt på. De har endret hvordan samfunnsborgere deltar i det politiske liv, hvordan vi organiserer vårt sosiale liv, og hvordan vi kommuniserer med venner og familie. Flere av de mest populære sosiale mediene er preget av spontanitet og høyt tempo, hvilket også reflekteres i navn som Instagram og Snapchat. Internettets innflytelse på kommunikasjon og deltakelse i offentligheten kan sies å være enda større nå enn da Rosa skrev *Beschleunigung*.

⁸² Ibid., 249. Forfatterens kursivering.

⁸³ Ibid., 257–260.

⁸⁴ Ibid., 261.

akselerasjonen.⁸⁵ Den driver også akselerasjonen av livstempoet, fordi den kapitalistiske tidsøkonomien tvinger frem raskere og mer intensivt forbruk hos individene, ved å gjøre det til en økonomisk nødvendighet at individene handler og opplever mer og mer.⁸⁶

Knyttet til den kapitalistiske tidslogikken er den protestantiske etikk. Her henter Rosa teoretiske innsikter fra Max Weber.⁸⁷ Det finnes et «Zeitverschwendungsverbot», et moralsk forbud mot å kaste bort tid i det moderne, vestlige, protestantiske samfunnet.⁸⁸ Rosa mener at den protestantiske etikks imperativer om å stadig effektivisere og ikke kaste bort tid, er motivert av *Angst* og *Verheißung*, frykt og løfte.⁸⁹ Tidligere var de to særlig knyttet til kalvinismen, hvor man fryktet å ikke være blant de frelste, og fant håp i løftet om evig liv og frelse. Etter hvert som det vestlige samfunn sekulariseres, blir også frykten og løftet sekularisert. Den grunnleggende frykten i det moderne samfunn består i en følelse av uro og en opplevelse av at man står på «rutschende Abhänge», det vil si «in einer Welt wachsender Kontingenzen unwiderruflich »abgehängt« zu werden, entscheidende Optionen und Anschlusschancen zu verlieren oder in unaufholbaren Rückstand zu geraten.»⁹⁰ Man frykter å miste kontroll og å ikke kunne henge med i konkurransen.⁹¹

Sekulariseringen av samfunnet og religionens stadig mindre viktige rolle gjør at troen på et liv etter døden blir mindre utbredt. Dermed sitter man igjen med kun sin tilmålte tid på jorden, som det blir desto viktigere å gjøre mest mulig ut av, slik at man kan se tilbake på livet uten å angre på at man ikke gjorde nok ut av det. Det blir viktigere å realisere et lykkelig liv *nå*, for man kan ikke lenger regne med å få evig liv etter døden. I senmoderniteten er forestillingen om det gode liv påvirket av det humanistiske selvrealiseringsidealet. Ifølge dette idealet består et godt liv i utviklingen av individets eget potensial som subjekt.⁹² Et godt liv er imidlertid også «die irdische Zeitspanne, die den Subjekten zugemessen ist, so intensiv und umfassend wie möglich zu nutzen, bevor der Tod den endgültigen Schlusspunkt setzt», altså et liv hvor man har forsynt seg av så mye man kan fra livets koldtbord før døden kommer.⁹³

Et problem for det senmoderne subjekt er dog at verden tilbyr langt flere muligheter enn hun kan benytte seg av i løpet av de cirka åtti år hun kan regne med å leve. Det skaper en

⁸⁵ Ibid., 268.

⁸⁶ Ibid., 262.

⁸⁷ Se Weber, *Die Protestantische Ethik und der Geist der Kapitalismus*.

⁸⁸ Ibid., 283.

⁸⁹ Ibid., 283–284.

⁹⁰ Ibid., 285.

⁹¹ Løftet man får fra det kapitalistiske samfunnet er løftet om absolutt rikdom. Modernitetens fremtidsoptimisme er å finne her. Ibid.

⁹² Ibid., 290.

⁹³ Ibid., 289.

kløft mellom «Lebenszeit» og «Weltzeit». For ikke å risikere å gå glipp av noe viktig, må subjektet derfor effektivisere opplevelsene og handlingene sine, for å få tid til flest mulig av dem før døden inntreffer.⁹⁴ For å kunne overvinne gapet mellom verdenstiden og livstiden, løper individet raskere for å rekke så mye som mulig. Dersom et godt liv defineres ut fra hvor mange av livets muligheter man rekker å benytte seg av, har individet også oppnådd et bedre liv enn noen som ikke benytter seg av like mange muligheter.⁹⁵ Slik bindes den teknologiske akselerasjonen og økningen av livstempoet sammen gjennom en «Steigerungslogik».⁹⁶ Dessverre slår strategien tilbake på individet. Antall muligheter i verden øker raskere enn livstempoet. Individet får enda mindre tid enn hun allerede har. Det moderne individ vil aldri kunne rekke over alt, vil aldri bli mett av dage.⁹⁷

Funksjonell differensiering er en motor bak den sosiale akselerasjonen. Her støtter Rosa seg på Niklas Luhmanns teori om funksjonell differensiering:

Funktionale Differenzierung lässt sich zunächst einmal als ein Mechanismus zur Steigerung der Geschwindigkeit von Herstellungs- und Entwicklungsprozessen aller Art verstehen, weil jeweils funktions- oder systemfremde Gesichtspunkte und Hemmungen ausgeschaltet werden.⁹⁸

Det innebærer at sosiale systemer som teknologi, vitenskap eller økonomi kan ha en raskere utvikling dersom de ikke hindres av f.eks. religiøse, moralske eller politiske holdninger.⁹⁹ Et eksempel kan være at genteknologien hindres fra å lage «designerbabyer» av moralske og politiske negative holdninger til praksisen. Når teknologi og moral kobles fra hverandre, frigjøres teknologien, som kan akselerere i eget tempo uavhengig av de andre systemene.

Rosa hevder at systemene *må* akselerere. Det er både en indre og en ytre årsak til det. Den indre er at temporaliserte systemer har en iboende rastløshet: De blir kun stabilisert dynamisk, det vil si «sie sind auf unaufhörliches Prozessieren hin angelegt und dazu gezwungen, systemische Operationen ununterbrochen an neue Operationen, die *etwas anderes* realisieren, anschließen zu lassen.»¹⁰⁰ Systemene er bygget på *prosess*, og uten en kontinuerlig utvikling, vil de kollapse. Man kan også se for seg at raskere systemer, som teknologi og økonomi, fordrer akselerasjon av tregere systemer som politikk eller etikk, fordi

⁹⁴ Ibid., 290–291.

⁹⁵ Å haste rundt for å rekke alt verden har å by på, høres ikke ut som et spesielt godt liv. Det er imidlertid paradokset ligger: teori og praksis stemmer ikke overens, for det senmoderne individer oppfatter som et godt liv – et liv fullstappet av aktiviteter – kan føre til stress og en følelse av utilstrekkelighet heller enn til lykke.

⁹⁶ Ibid., 290.

⁹⁷ Ibid., 294.

⁹⁸ Ibid., 296.

⁹⁹ Ibid.

¹⁰⁰ Ibid., 298. Forfatterens kursivering.

systemene skal virke sammen, hvilket fordrer synkronisering.¹⁰¹ Slik blir de ulike samfunnssystemene akselerert.

Rosa ser også til krig og det militære for å finne årsaker til akselerasjonen. Fremveksten av nasjonalstatene i Europa spilte en viktig historisk rolle for akselerasjonen i moderniteten. Standardisering og ensretting i nasjonalstaten – samme valuta, språk, lovsystem, utdanningssystem og infrastruktur – effektiviserte styringen av et territorium, og gjorde det mulig å kalkulere og planlegge for fremtiden.¹⁰² Krig og militæret har drevet den teknologiske akselerasjonen gjennom sitt behov for nye våpen og ny teknologi til militært bruk.¹⁰³ Det åpnet opp for teknisk og økonomisk akselerasjon innen vitenskap og industri. De klassiske moderne institusjonene har imidlertid en motsatt effekt i senmoderniteten: De har blitt bremsere på akselerasjonen i det senmoderne samfunnet. Den klassiske modernitetens samfunnssystem, med et byråkrati og en saktegående politikk, bygde opp et system som slo tilbake på dem selv. Byråkratiet var i utgangspunktet en akselererende faktor på samfunnsstyringen, men har nå blitt løpt ifra og underminert av andre samfunnssystemer, særlig økonomi og teknologi. Årsaken kan sies å være akselerasjonen selv: De klassiske moderne institusjonene har blitt løpt fra av akselerasjonen de selv satte i gang.¹⁰⁴

Senmoderniteten er kjennetegnet av det Rosa kaller en *temporalisering av tiden*:

[Ü]ber die Zeitlichkeit definierenden Qualitäten des *Zeitpunktes*, der *Reihenfolge*, der *Dauer*, des *Rhythmus* und des *Tempos* von Ereignissen und Handlungen wird nicht mehr nach einem »metazeitlichen«, präinstitutionalisierten Plan, sondern *in der Zeit selbst* entschieden – mit der schwerwiegenden Folge einer »Entzeitlichung« von Geschichte und Leben.¹⁰⁵

Individet må velge når, i hvilken rekkefølge og hvor lenge hun skal gjøre ting, mens hun gjør det, for man kan ikke ha en ferdig tidsplan i senmoderniteten. Alt må stadig planlegges på nytt ettersom omstendighetene endrer seg. Temporaliseringen av tiden har sin dialektiske motsatt i *detemporaliseringen*: Tiden forsvinner når utviklingen ikke har noen retning eller noe mål. Vi ender opp med en *frenetisk stillstand*: Ingenting forblir det samme, men det skjer heller ingen vesentlige endringer.¹⁰⁶ Vi kommer til historiens ende, som Francis Fukuyama kalte det.¹⁰⁷ Utviklingen har blitt retningsløs, uten mål, og dermed så å si forsvinner tiden.¹⁰⁸

¹⁰¹ Ibid., 301–302.

¹⁰² Ibid., 312–313.

¹⁰³ Ibid., 317.

¹⁰⁴ Ibid., 323–328.

¹⁰⁵ Ibid., 449. Forfatterens kursivering.

¹⁰⁶ Ibid., 436.

¹⁰⁷ Se Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*.

¹⁰⁸ Rosa, *Beschleunigung*, 444–445.

5 Konsekvensene av akselerasjonen

Som nevnt i kapittel 4, mener Rosa at akselerasjonen fører til en krymping av nået, og til en mer uforutsigbar fremtid. Den funksjonelle differensieringen fører dessuten til desynkronisering, da de ulike systemene i samfunnet har forskjellig tempo, og akselererer i ulik fart. Akselerasjonen i senmoderniteten fører til dynamisering og flyt, men den kan også være dialektisk: den kan slå over i en frenetisk stillstand.

Rosa nevner imidlertid tre andre, omfattende konsekvenser av akselerasjonen i senmoderniteten: Individene utvikler en *situasjonsbestemt identitet* og politikken utvikler seg til en *situasjonsbestemt politikk*. Den siste konsekvensen, fremmedgjøringen, vil redegjøres for i kapittel 6.

5.1 Situasjonsbestemt identitet

Et av modernitetens kjennetegn er individualiseringen.¹⁰⁹ Det innebærer at individene frigjøres fra gitte identitetsmarkører som stand, religiøs tilhørighet eller slektskap. Individet kan selv forme sin identitet basert på markører som verdier, yrke, livspartner, hjem og familie. I moderniteten fikk individet både større frihet og større ansvar i utformingen av egen identitet og eget livsløp.

I førmoderne samfunn ble individets identitet i større grad definert utenfra.¹¹⁰ Religion, stand eller yrke var gjerne forutbestemt, og forandret seg ikke gjennom individets liv. Overgangen fra et standssamfunn til et klassesamfunn åpnet for sosial mobilitet. Ifølge Rosa førte individualiseringen i den klassiske moderniteten til en *temporalisering av identiteten*: Identitet ble et prosjekt som ble formet i tid.¹¹¹ Det enkelte (mannlige) individ fikk større frihet i utformingen av livet, til å velge seg yrke, livspartner og sted å bo.

Fordi individet selv måtte velge hva dets liv skal bestå av, ble individualiseringen et refleksivt prosjekt.¹¹² Det klassiske moderne individs livsoppgave var å finne sin plass i verden. Det var imidlertid noe individet gjorde én gang: man valgte én gang for alle et yrke, en ektefelle, en arbeidsplass, et hjemsted, et politisk parti og religiøs tilhørighet.¹¹³ Livets ulike perioder fulgte på hverandre på en meningsfull måte, slik at livet ble en historie: «Die

¹⁰⁹ Begrepet er utviklet av sosiologen Ulrich Beck og psykologen Elizabeth Beck-Gernsheim. Store norske leksikon, s.v. «Ulrich Beck». 02.05.2017. https://snl.no/Ulrich_Beck. Se også Hviid Nilsen, «Mot et nytt samfunnsvitenskapelig paradigme?», 19–21.

¹¹⁰ Rosa, *Beschleunigung*, 356.

¹¹¹ *Ibid.*, 357.

¹¹² *Ibid.*

¹¹³ *Ibid.*, 359. Rosa skriver at man i den klassiske moderniteten hadde mulighet til å for eksempel konvertere eller skille seg, men dette var radikale avgjørelser som representerte unntak.

narrative Repräsentation der Verknüpfung von Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft behält die Form einer Fortschritts- und Entwicklungsgeschichte, die einen rekonstruierbaren, sinnstiftenden Zielhorizont enthält.»¹¹⁴ Fortid, nåtid og fremtid hang sammen som en historie om utvikling mot et bestemt mål. Også dersom individet for eksempel skilte seg, konverterte til en annen religion, byttet yrke eller politisk parti, representerte de nye, identitetsskapende valgene et fremskritt eller en opprettelse av tidligere feil, slik at de, ved å føye seg inn i fortellingen om individets liv, fikk mening.¹¹⁵

Rosa mener denne formen for identitet henger sammen med det *generasjonelle tempoet* til de sosiale endringene. Tidligere var samfunnet stabilt over flere generasjoner, og tradisjon preget livsformen. Det tok mer enn én eller to generasjoner for samfunnet å endre seg. Besteforeldre og barnebarn levde i samme type samfunn og hadde lignende erfaringer. I klassisk modernitet akselereres samfunnsendringen, slik at hver generasjon opplever at samfunnet utvikler seg i en bestemt retning. Samtidig skjer ikke endringene raskere enn at man kan legge langsiktige planer for eget liv, og at man kan utvikle perspektiver og verdier som er relevante gjennom hele livet.¹¹⁶

I senmoderniteten slår temporaliseringen av identiteten over i en avtemporalisert *situasjonsbestemt identitet*. Identiteten formes ikke på ett punkt i livet, men endrer seg gjennom en persons livsløp: «[Die Identität] hängt vielmehr vom *Zeitpunkt* innerhalb eines Lebensvollzuges ab. Identität wird somit *transitorisch*, sie ändert sich in einem *intragenerationalen* Wandlungstempo.»¹¹⁷ Endringene skjer innenfor samme generasjon. Individet i det senmoderne samfunn velger ikke for resten av livet, men for en periode, frem til det hun har valgt av en eller annen grunn ikke passer lenger. Valgene man tar om livspartner, jobb, hjemsted osv. varer ikke livet ut lenger, og individet forventer eller vil heller ikke at de skal vare så lenge. Livet har ikke lenger et gitt løp, hvor man vokser opp, utdanner seg, skaffer seg jobb, gifter seg og får barn, før man etter endt arbeidsliv pensjonerer seg og tilbringer tid med barnebarna. Individet kan velge å utdanne seg i godt voksen alder, eller skille seg og bli småbarnsforeldre samtidig som tenåringsene er i ferd med å flytte ut.¹¹⁸ Individualiseringen er blitt enda mer individualisert: Ikke bare lager man seg sin egen versjon av et godt liv innenfor mer eller mindre faste rammer, men rekkefølgen på livets ulike perioder og deler varierer fra individ til individ.

¹¹⁴ Ibid., 360.

¹¹⁵ Ibid., 359–360.

¹¹⁶ Ibid., 360.

¹¹⁷ Ibid., 364.

¹¹⁸ Ibid., 363.

Selv om individet velger å ta langsiktige beslutninger, er bevisstheten om at valget kunne vært et annet, eller at de kan ombestemme seg, alltid til stede, hevder Rosa: «Selbst dort, wo alte Muster tradiert wurden und von den neuen Wahl- und Wechselmöglichkeiten gar kein Gebrauch gemacht wird, ist das *Kontingensbewusstsein* unvermeidlich gestiegen.»¹¹⁹ *Kontingensbevisstheten* til de senmoderne individene gjør at deres situasjon skiller seg fra det klassisk moderne individs valgsituasjon, hvor man i større grad forutsatte at valgene gjaldt resten av livet.

Fleksibilitet og tilgjengelighet er avgjørende for senmoderne mennesker. Det fører til en situasjonsbestemt identitet, mener Rosa:

In dieser Form einer neuen, ›hochsitativen‹ Zeitpraxis, welche auf die Offenheit und Nichtplanbarkeit der Zukunft nicht mehr mit dem Kontroll- und Sicherheitsbedürfnis der ›klassischen Moderne‹ reagiert, verbinden sich damit also die alltags- und die lebenszeitliche Perspektive der Spätmoderne zu einer *neuen Identitätsform*, die selbst situativ wird. [...] Ausprägung und Gewichtung der Identitätsparameter ändern sich von Situation zu Situation: Wer man ist, hängt davon ab, mit wem man es gerade zu tun hat [...] und in welcher Gesellschaftsphäre man sich gerade engagiert; es wird unklar, welche Identitätsdimensionen [...] zentral und welche peripher sind. Kohärenz und Kontinuität des Selbst werden somit kontextabhängig, flexibel konstruiert, seine Stabilität beruht nicht mehr auf substanziellen Identifikationen.¹²⁰

Situasjonen får bestemme individets identitet, heller enn at individets identitet avgjør hvordan hun opplever og handler i en bestemt situasjon. Når livet og identiteten dessuten er bygget opp av uavhengige, løsrevne situasjoner, er det nærliggende å tro at også identiteten og ens eget liv oppleves som fragmentert, som satt sammen av isolerte deler. Dermed blir det vanskelig å skape et narrativ av sitt eget liv, å lage et livsprosjekt og mål som kan gi livet mening. Identiteten blir som en samling legoklosser som kan byttes ut med nye klosser når situasjonen krever det. Egenskaper, verdier, meninger og valg er ikke definerende for ens identitet. I stedet kan det senmoderne individ bygge sin identitet på hvordan hun evner å tilpasse seg endringer og forme seg etter omgivelsene.¹²¹

5.2 Situasjonsbestemt politikk

Ved innføringen av demokratiet i moderniteten ble politiske prosesser akselerert, fordi monarkier hvor regentene satt på tronen i cirka femti år, ble erstattet av folkevalgte regjeringer som sitter i fire til fem år. Den demokratiske styreformen og politikken viste seg dog å bare kunne akselereres i begrenset grad, mener Rosa. Demokrati tar tid, og derfor står

¹¹⁹ Ibid.

¹²⁰ Ibid., 370–372.

¹²¹ Ibid., 374–375. Rosa påstår imidlertid at individer i senmoderniteten kan ha en slags stabil identitet, fordi identiteten eller følelsen av selv kan være bygget på noe annet enn i den klassiske moderniteten: Individet kan ha en kjerne som er identiteten, og som består til tross for vekslende holdninger, yrkesforhold, mellommenneskelige relasjoner osv. Ibid., 373, 376.

demokratiet i fare for å bli desynkronisert når det stilles overfor mer akselererbare samfunnssystemer, som økonomi eller sosiale endringer. Den demokratiske styreform kan enten legge en demper på tempoet i utviklingen i de andre systemene, eller det kan bli utdatert og bli hengende etter resten av utviklingen i samfunnet.¹²² Demokratiet står i fare for å bli inkompatibelt med den nye, senmoderne situasjonen preget av situasjonell identitet, flyt og tidløs tid, hevder Rosa.¹²³

I den klassiske moderniteten bestemte politikken tempoet for samfunnets utvikling. De ulike leirene i politikken kunne være uenige om hvor raskt utviklingen skulle gå: De progressive ønsket akselerasjon, de konservative ville stagge utviklingens tempo. Det samlende prosjekt for politikken var uansett at den satte tempoet for utviklingen i samfunnet, og slik samlet de forskjellige delene av samfunnet som ellers utviklet seg i ulike retninger og tempo.

I senmoderniteten kan, eller vil, politikken ikke lenger sette tempoet for samfunnsutviklingen. Politikken gir fra seg oppgaven å definere et mål samfunnet skal utvikle seg mot, og slipper så å si de andre systemene, som økonomi eller teknologi, fri. På den måten bidrar politikken til akselerasjonen i samfunnet, i stedet for å være en regulerende kraft som påvirker utviklingen. Rosa mener grunnen til dette er en oppfatning om at de forskjellige systemene i samfunnet skal få lov til å virke i henhold til sine egne interne regler og temporaliteter.¹²⁴ I senmoderniteten har ikke politikken lenger rollen som temposetteren, for den rollen er gitt til økonomien og teknologien, mener Rosa.¹²⁵

Også politikken rammes av krympingen av nået. Tidsrommet man kan gjøre rimelige antagelser om, blir mindre også for den politiske planleggingen. Samtidig øker samfunnets kompleksitet gjennom funksjonell differensiering. Politikken må altså ta stilling til flere saker og hensyn, samtidig som det er stadig mindre tid å ta avgjørelsene på:

[D]ie *absehbare* Zukunft rückt stets näher an die Gegenwart heran, sodass die Politik sich auf einen Modus des *muddling through* verlagern muss, in dem die *Vordringlichkeit des Befristeten* regiert und zeitweilige und provisorische Lösungen an die Stelle großer Gestaltungsentwürfe treten.¹²⁶

Politikken blir reaktiv heller enn aktiv: Politisk planlegging av større, langvarige prosjekter må vike plassen for løsning av de mest presserende problemene akkurat nå. Slik blir politikken

¹²² Ibid., 395.

¹²³ Ibid., 393–396. Rosa forklarer begrepet «zeitlosen Zeit» slik: «ein sozialer Zustand, der durch die Elimination der Dauer, die Entrhythmisierung sozialer Ereignisse und die Auflösung festgelegter und stabiler Sequenzreihen [...] gekennzeichnet ist, und als *zeitlos* beschrieben werden kann». Ibid., 344.

¹²⁴ Ibid., 404.

¹²⁵ Ibid., 407.

¹²⁶ Ibid., 410. Forfatterens kursivering.

situasjonsbestemt, fordi den styres av problemer som må løses her og nå, heller enn langsiktige mål.

I dag er politikkenes motiv for akselerasjon ikke fremskritt, men trusselen om at samfunnet kan bli hengende etter, eller dyttes ut av, den internasjonale konkurransen (i f.eks. økonomi eller vitenskapelig og teknologisk utvikling).¹²⁷ Nå er det akselerasjonen selv som tvinger politikken til å legge til rette for mer akselerasjon. Politikken har blitt akselerasjonens tjener, den er ikke lenger dens herre.

Individet med en situasjonsbestemt identitet, og samfunnet med en situasjonsbestemt politikk, har en ting til felles: de mangler et mål, en historie som gir mening til livet eller utviklingen. Det kan føre til en følelse av fremmedgjøring.

¹²⁷ Ibid., 418.

6 Rosas fremmedgjøringsbegrep

Rosa mener alle mennesker handler ut fra en bevisst eller ubevisst forestilling om hva et godt liv er. Forestillingen avgjør hvordan vi former våre liv, og den gir livet retning. Modernitetens prosjekt er å legge til rette for at hvert enkelt individ skal kunne realisere et godt liv:

The promise of autonomy and self-determination, the idea that individuals should have the right and the chance to find a way of life that ('authentically') fits their desires, aspirations and capacities, and that, to this end, the political community should be organized democratically in order to allow for a collective political shaping of society, are at the heart of modernity.¹²⁸

Moderniteten skal gjennom politikk legge til rette for at individer kan være autonome og leve det livet de selv mener er et godt liv. *Modernitetens brutte løfte* er hovedårsaken til fremmedgjøringen senmoderne individer opplever, ifølge Rosa. Individet tror på den moderne forestillingen om autonomi og at hun har mulighetene til å realisere et godt liv. Samtidig blir mulighetene for å realisere et godt liv underminert av akselerasjonen og presset på å tilpasse seg stadig endrende omstendigheter og krav. Fremmedgjøringen oppstår i denne situasjonen preget av selvmotsigelse.

Akselerasjonen i det senmoderne samfunnet endrer ifølge Rosa menneskenes forhold til verden på flere måter. Som Lukács og Frankfurterskolen henter Rosa inspirasjon fra Marx i sin utlegning av fremmedgjøringen i senmoderniteten. Marx påstod at kapitalismen fører til at subjektet blir fremmedgjort fra naturen, produktene av sitt arbeid, arbeidet, andre mennesker og fra seg selv. Lukács viser hvordan individet fremmedgjøres fra et system det ikke kan innvirke på, og at tingliggjøringen av individets personlighetstrekk fører til at hun fremmedgjøres overfor seg selv. Innenfor kritisk teori har blant andre Adorno og Horkheimer belyst hvordan mennesket fremmedgjøres fra både den ytre naturen og sin indre natur gjennom sivilisasjonsprosessen.¹²⁹ For å tilpasse Marx' tanker til senmoderniteten, bruker Rosa ordet «ting» i stedet for «produkt», og «handlinger» i stedet for «arbeid». Han kan dermed sies å trekke fremmedgjøringen ut av fabrikken. Rosa vil dessuten legge til to andre måter subjektet blir fremmedgjort: fra tid og sted.¹³⁰ Rosa gir også sin egen definisjon av hva fremmedgjøring er i senmoderniteten:

Entfremdung kann [...] pragmatisch als ein Zustand definiert werden, in welchem Subjekte Ziele verfolgen oder Praktiken ausüben, die ihnen *einerseits* nicht von anderen Akteuren oder äußeren

¹²⁸ Rosa, *Acceleration and Alienation*, 53.

¹²⁹ Se Adorno og Horkheimer, *Opplysningsens dialektikk*, 43, og kapittelet «Ekskurs 1: Odyssevs eller myte og opplysning».

¹³⁰ Rosa, *Acceleration and Alienation*, 83.

Faktoren aufgezwungen wurden – sie verfügen durchaus über praktikable alternative Handlungsmöglichkeiten –, welche sie aber *andererseits* nicht ›wirklich‹ wollen oder unterstützen.¹³¹

Individet opplever fremmedgjøring fordi hun etterstreber mål og utøver praksiser hun ikke egentlig vil etterstrebe eller utøve. Det er et uavklart forhold mellom autonomi og heteronomi som fører til fremmedgjøring hos senmoderne subjekter.

I det følgende vil jeg utlegge Rosas fremmedgjøringsbegrep slik han definerer det i *Acceleration and Alienation* og *Weltbeziehungen im Zeitalter der Beschleunigung*. Definisjonen vil danne grunnlaget for analysen i kapittel 7.

6.1 Fremmedgjøring fra sted

Teknologisk akselerasjon gjør mobiliteten større, og rommet får mindre betydning. Som nevnt over, påstår Rosa at rommet *utslettes* av tiden. Ved hjelp av moderne kommunikasjonsmidler kan man ha meningsfulle relasjoner til mennesker man ikke møter fysisk, som bor på andre siden av jorden. Naboen kan samtidig være en fremmed. Internett og annen kommunikasjonsteknologi gjør at det blir mindre viktig hvor en bedrift holder til.

Det motsatte av fremmedgjøring fra sted er «Anverwandlung», det vil si å føle seg hjemme et sted.¹³² Å gjøre et sted til sitt hjem krever tid, men når man flytter ofte, får man ikke tid til å gjøre stedet til et hjemsted. Rosa mener mennesker som flytter ofte får et instrumentelt forhold til sine romlige omgivelser: De behøver bare vite hvor nødvendige steder som supermarked, bussholdeplass, arbeidsplass og treningssenter er. Stedene imellom reduseres til *ikke-steder* som ikke har noen forbindelse til individet som oppholder seg på dem. Stedene forteller ingen historie, hevder Rosa.¹³³ Det samme skjer dersom vi ofte bytter ut innredningen hjemme: Vi rekker ikke å bli kjent med tapetet, badet eller kjøkkeninnredningen – de blir ikke *våre*, men forblir fremmede, noe vi kun har et instrumentelt forhold til.¹³⁴ Stedet får dermed ingen betydning for ens identitet, det forblir noe fremmed som er løsrevet fra individet.

6.2 Fremmedgjøring fra tid

Akselerasjonen i senmoderniteten gjør at også tiden ofte går (eller oppleves som at den går) raskere. Rosa viser her til en spesiell opplevelse av tid knyttet til digitale medier: et kort-kort-mønster. De to tradisjonelle mønstrene er kort-lang, som vi opplever når vi gjør mye på en dag: Da går tiden raskt, men når vi ser tilbake på den, virker dagen svært lang, fordi vi har fylt

¹³¹ Rosa, *Weltbeziehungen*, 303. Forfatterens kursivering. Fremmedgjøring fra natur blir ikke diskutert av Rosa.

¹³² *Ibid.*, 306.

¹³³ *Ibid.*

¹³⁴ *Ibid.*

den med mange opplevelser og aktiviteter. Omvendt kan en dag med mye venting oppleves som veldig lang i øyeblikket, men når vi går gjennom dagen på kvelden, føles det som den har flydd fordi, og at vi nesten ikke har gjort noen ting.¹³⁵ Kort-kort-mønsteret oppstår når vi f.eks. ser på fjernsyn. Under tv-tittingen går tiden fort, og når vi ser tilbake på timene vi tilbrakte foran skjermen, står lite tilbake i minnet. Tiden blir så å si borte for oss, og opplevelsen av at tiden går forsvinner.

Vi blir fremmedgjorte overfor tiden i det nye kort-kort-mønsteret, mener Rosa. En grunn til det er at tv-titting og dataspill ikke engasjerer sansene: Kroppen vår (med unntak av synet) har ingen forbindelse med det som skjer på skjermen. Opplevelsen blir ikke internalisert, men forblir løsrevet fra det sansende subjektet.¹³⁶ Kanskje opplever vi heller ikke at tv-tittingen har en betydningsfull sammenheng med vårt liv og vår identitet.

Rosa mener at handlingene vi utfører i hverdagen blir stadig mer isolerte fra hverandre. De blir ikke samlet sammen til et meningsfylt hele. Dermed blir handlingene heller ikke til minner, for de har ingen *minneverdighet*.¹³⁷ Resultatet er at vi gjør en rekke ulike ting, uten å huske særlig mye av det. Rosa viser til Walter Benjamin, som på begynnelsen av 1900-tallet advarte mot at vi går inn i en tid hvor mennesker er rike på opplevelser, men fattige på erfaringer.¹³⁸ Opplevelser er episoder i livet som kan fly forbi eller bli raskt glemt, mens erfaringer huskes, blir en del av livshistorien, og har innvirkning på individets identitet. Den raske tiden og de mange episodene som flyr forbi, gjør at vi ikke rekker å få erfaringer. Tiden setter seg ikke i minnet, og dermed blir vi fremmedgjorte overfor tiden og våre egne opplevelser, for de glemmes raskt etter at vi har opplevd dem, i stedet for at de blir til erfaringer som inngår i vår historie og identitet.¹³⁹

6.3 Fremmedgjøring fra tingene

Vårt forhold til tingverdenen endrer seg med hvor raskt vi skifter ut tingene våre, mener Rosa. Dersom vi bytter ut tingene vi omgir oss med flere ganger i året, har vi ikke tid til å bli kjent med dem, og det skaper en distanse mellom subjekt og objekt. Det fører til fremmedgjøring overfor tingene vi omgir oss med.¹⁴⁰ Den raske utviklingen av nye varer, og den stadig raskere endringen i trender, gjør at tingene våre blir skiftet ut hyppigere enn før, og vi kjøper nytt før tingene har blitt oppbrukt eller ødelagt. Det lønner seg heller ikke å reparere eiendelene våre,

¹³⁵ Ibid., 316–317.

¹³⁶ Ibid., 317–318.

¹³⁷ Rosa, *Acceleration and Alienation*, 94.

¹³⁸ Rosa, *Weltbeziehungen*, 318.

¹³⁹ Rosa, *Acceleration and Alienation*, 94–95.

¹⁴⁰ Ibid., 85.

for det er blitt billigere å kjøpe nytt.¹⁴¹ I stedet for å beholde ting over lengre tid, reparere dem og holde dem ved like, slik at de så å si *blir del av oss selv*, kvitter vi oss med dem så fort de er utdaterte. Slik endres subjektets forhold til tingene i hennes livsverden.¹⁴²

6.4 Fremmedgjøring overfor våre handlinger

Vi kan oppleve fremmedgjøring fra våre handlinger fordi vi ikke har tid til å informere oss om hva vi faktisk gjør.¹⁴³ Avgjørelser tas uten at man har innhentet all relevant informasjon, for det har man ikke tid til. Eventuelt kan man bruke en masse tid på å informere seg, og sitte igjen med følelsen av å ha kastet bort tiden. Uansett er individet misfornøyd på slutten av avgjørelsesprosessen.¹⁴⁴ Overfloden av informasjon i samfunnet gjør at vi ikke har tid til å ta inn all informasjonen som er relevant for handlingene vi utfører, og det kan føre til fremmedgjøring.

Fremmedgjøring overfor våre handlinger oppstår også når vi frivillig gjør noe vi ikke egentlig vil: Vi blir sittende på jobb til langt på kveld selv om vi *egentlig* vil dra hjem til familien, eller vi surfer på internett selv om vi *egentlig* vil skrive på masteroppgaven. Vi ender opp med å gjøre noe annet enn det vi egentlig vil, selv om ingen tvinger oss til det. Rosa kaller det en *må-retorikk*: Før vi kan gjøre det vi egentlig vil eller skal gjøre, sier vi til oss selv at vi «må» få unna en lang liste mindre viktige arbeidsoppgaver (som å svare på mail og fylle ut skjemaer).¹⁴⁵

Fritiden har også fått preg av må-retorikken: vi «må» lese avisen for å holde oss oppdatert, trene mer, eller møte vennene våre hyppigere. Som Rosa påpeker, står dette i skarp kontrast til det moderne, liberalistiske idealet om individuell frihet og autonomi.¹⁴⁶ I det senmoderne samfunn finnes nemlig en tilpasningstvang. For å ikke risikere å bli hengende etter, må subjektet holde seg konstant oppdatert, tilpasse seg krav og trender, og dermed bruke fritiden sin på aktiviteter som fører til at hun oppnår fordeler i konkurransen med andre individer.¹⁴⁷

Handlingene våre oppleves som bestemt utenfra, samtidig som vi er klar over at vi selv velger hva vi gjør. Når vi frivillig utfører handlinger vi ikke egentlig vil gjøre, når handlingene ikke stemmer overens med våre egne livsmål, idealer eller vårt selvbylde, blir de løsrevet fra oss, og vi blir fremmedgjort fra dem.

¹⁴¹ Rosa, *Weltbeziehungen*, 307.

¹⁴² Rosa, *Acceleration and Alienation*, 45.

¹⁴³ Ibid., 88.

¹⁴⁴ Rosa, *Beschleunigung*, 204–205.

¹⁴⁵ Rosa, *Weltbeziehungen*, 314.

¹⁴⁶ Rosa, *Beschleunigung*, 220.

¹⁴⁷ Ibid., 220–221.

6.5 Subjektets fremmedgjøring overfor andre mennesker

I senmoderniteten har vi ikke tid til å danne dype, meningsfulle og identitetskonstituerende relasjoner til andre mennesker, påstår Rosa. I løpet av en dag møter vi på en masse mennesker: Vi hilser på familien når vi står opp, trenges med pendlerne på bussen, ser bilder av politikere på nettavisen på telefonen, spiser lunsj med kolleger og handler i butikken. Vi legger oss, mett på oss selv og andre mennesker. Vi har ikke tid til å sette oss inn i andre menneskers livshistorie og gjøre dem til signifikante andre, mener Rosa. Forpliktende, langvarige relasjoner tar tid og energi å bygge opp, og i en verden preget av akselerasjon og raske endringer, har vi rett og slett ikke tid til å investere i dem.¹⁴⁸ Slik blir vi fremmedgjort overfor andre mennesker.

6.6 Subjektets fremmedgjøring overfor seg selv

Når subjektet blir fremmedgjort fra tingene det omgir seg med, handlingene det utfører, sine egne opplevelser og andre mennesker, er det nærliggende at det også blir fremmedgjort overfor seg selv, da identitetsutviklingen bygger på individets relasjoner, handlinger, ting og opplevelser.¹⁴⁹ Verden oppleves som fragmentert, det er umulig å skape en livshistorie av handlinger, opplevelser og forhold til andre mennesker. Rosa hevder at fremmedgjøring fra verden og fremmedgjøring fra en selv er to sider av samme sak: «Sie resultieren aus einem ›Verstummen‹ der Resonanzachsen zwischen Selbst und Welt.»¹⁵⁰ Fremmedgjøringen oppstår når verden blir «stum», når det ikke finnes noen gjenklang mellom subjektet og verden. Subjektet lever og virker i en verden utenfor det selv, og når subjektet blir fremmedgjort fra verden, følger selvfremmedgjøringen etter.

6.7 Fremmedgjøring og resonans

Rosas fremmedgjøringsbegrep kan oppsummeres i fragmentering, mangel på integrasjon av ting, opplevelser og handlinger i ens egen livshistorie, og en diskrepans mellom hva vi vil gjøre og hva vi faktisk gjør, altså at våre handlinger ikke egentlig blir bestemt av oss selv. I det moderne, liberale samfunn blir individet fortalt at det er autonomt og har mulighet til å leve autentisk, men det opplever samtidig heteronomi. Fremmedgjøringen kan dessuten oppleves som uløselig: «All failures and shortcomings directly fall back on the individuals. It

¹⁴⁸ Rosa, *Acceleration and Alienation*, 96.

¹⁴⁹ Rosa, *Weltbeziehungen*, 321. Rosa trekker veksler på Charles Taylor, som hevder at identitet formes på bakgrunn av subjektets handlinger, opplevelser og relasjoner. Også Adorno og Horkheimer mener at individualiseringen skjer gjennom sosialisering. Habermas, *Theorie des kommunikativen Handelns*, 523.

¹⁵⁰ Rosa, *Weltbeziehungen*, 322.

is exclusively our own fault if we are unhappy or fail to stay in the race.»¹⁵¹ Trøst og støtte kan ikke søkes, og skyld kan ikke plasseres, hos noen eller noe utenfor en selv. Det finnes ingen tydelig, undertrykkende fiende som er årsak til fremmedgjøringen og akselerasjonen. Individet ender opp med å måtte ta skylden selv.

Rosa hevder at individet står overfor en kald, stum verden, og at fremmedgjøringen ligger i dette: «This [...] signals a most thorough form of alienation if ‘responsivity’ in the self-world-relationship is the adequate ‘opposite’ of alienation.»¹⁵² Individet roper ut sine eksistensielle spørsmål til verden – hvem er jeg? Hva er et godt liv? Hva er meningen med livet? – men får intet svar. Religionen har mistet sin plass i samfunnet, politikken har oppgitt sitt samfunnsformende prosjekt, og individualiseringen har gjort individene til atomer, som alene må forme sine liv. Samtidig utøver akselerasjonen og den raske tiden sin makt på individene. De opplever en rekke krav de må oppfylle, uten at de klarer å identifisere opphavet til kravene. Likevel må kravene oppfylles, slik at individet kan henge med i konkurransen.

¹⁵¹ Rosa, *Acceleration and Alienation*, 99.

¹⁵² *Ibid.*, 100.

7 Fra fremmedgjøring til tingliggjøring og tilbake igjen

Både Rosa og Lukács drar veksler på Marx' analyse av fremmedgjøring i det kapitalistiske samfunnet. Det er derfor interessant å undersøke Rosas fremmedgjøringsbegrep og Lukács' tingliggjøringsbegrep nøyere.

Rosa hevder at resonans, eller «gjenklang» på norsk, er det motsatte av fremmedgjøring. Et individ som ikke er fremmedgjort, opplever at verden gir gjenklang, at det er mulig å finne mening og mål i verden.¹⁵³ Det motsatt er en døv eller stum verden. En slik *ikke-svarende* verden ligger også til grunn for Lukács' tingliggjøringsbegrep, hvor subjektet kan sies å stå overfor et stumt system.¹⁵⁴ Tingliggjøringsbegrepet og fremmedgjøringsbegrepet brukes i to ulike historiske kontekster, men innenfor samme periode (moderniteten), og de beskriver omtrent de samme fenomenene.

Hva skjer når Rosa bruker begrepet «fremmedgjøring» i det senmoderne samfunnet? Hvilke nye historiske erfaringer reflekteres i Rosas fremmedgjøringsbegrep? Mens Lukács skriver om tingliggjøring i industrisamfunnet, diagnostiserer Rosa et postindustrielt, senmoderne informasjonssamfunn. Han bruker likevel et begrep som kan spores tilbake til Marx og Hegel. Hvilken begrepsmessig og historisk kontekst utvikler og bruker Lukács og Rosa begrepene innenfor? Hva må Rosa gjøre med begrepet for å tilpasse det den senmoderne virkeligheten? Bryter han med Lukács' bruk av begrepet, eller videreføres noen betydninger av det? Tingliggjøring er for Lukács ikke det samme som fremmedgjøring, men han inkorporerer erfaringen av fremmedgjøring i sitt tingliggjøringsbegrep.¹⁵⁵ Det følgende er en analyse og sammenligning av Lukács' tingliggjøringsbegrep og Rosas fremmedgjøringsbegrep.

7.1 Realhistorisk og idéhistorisk kontekst

Begrepet fremmedgjøring setter ord på en subjektiv erfaring. Når følelser settes på begrep, blir de del av et språk som flere mennesker deler, og slik kan de bli del av en historisk erfaring, påstår Reinhart Koselleck.¹⁵⁶ Er fremmedgjøring en spesifikt moderne erfaring? En følelse av fremmedgjøring kan finnes så tidlig som hos de senantikke gnostikere, som mente

¹⁵³ I 2016 ga Rosa ut *Resonanz: Eine Soziologie der Weltbeziehung* (Suhrkamp 2016). Her fremlegges resonans som en løsning på fremmedgjøringen i senmoderniteten. Jeg har imidlertid valgt å ikke inkludere boken, fordi det går utenfor rammene av prosjektet. Jeg har valgt å konsentrere meg om fremmedgjøringen og dens årsaker.

¹⁵⁴ Rosa, *Acceleration and Alienation*, 100.

¹⁵⁵ Dahms, «Theory in Weberian Marxism», 183 og Pitkin, «Rethinking Reification», 264, 267.

¹⁵⁶ Koselleck, «Introduction and Prefaces», 30.

mennesker var kastet inn i en fremmed, fiendtlig verden.¹⁵⁷ Den middelaldersk-kristne oppfatningen av verden som en jammerdal formidler også en følelse av fremmedgjøring overfor verden. Her forårsakes imidlertid fremmedgjøringen av et religiøst verdensbilde, og betegner i hovedsak fremmedgjøring fra den dennesidige, ytre verden.

Lukács og Rosa bruker henholdsvis begrepene tingliggjøring og fremmedgjøring. De er begge som nevnt inspirert av Marx' bruk av fremmedgjøringsbegrepet. Erfaringen de skriver om, er løsrevet fra religion (religion kan faktisk bli en motgift til fremmedgjøringen, slik Rosa ser det),¹⁵⁸ og den er mer flerfoldig enn den kristne fremmedgjøringserfaringen. Både Lukács og Rosa mener å finne årsaken til fremmedgjøringen i kapitalismen. Fremmedgjøringen er altså oppstått av et økonomisk system som er knyttet til moderniteten. Den kan også knyttes til sekulariseringen av Vesten som har pågått siden modernitetens begynnelse, for fremmedgjøringen henger sammen med tap av en gitt mening i livet, som for eksempel religion kan gi. Fremmedgjøringen Lukács og Rosa skriver om, er altså en spesifikk form for fremmedgjøring som oppstår i og på grunn av moderniteten.

Lukács og Rosa skriver i ulike historiske kontekster. Lukács utga *Geschichte und Klassenbewußtsein* i 1923. Europa hadde nettopp gjennomlevd den første verdenskrigen og en russisk revolusjon. I 1923 er Europa preget av tungindustri, med en egen samfunnsklasse som driver manuelt lønnsarbeid. Samfunnet Lukács forholder seg til, var oppdelt i adel, borgerskap og arbeiderklasse. Ifølge Lukács' samfunnssyn preges samfunnet av klassekamp mellom fabrikkeierne (borgerskapet) og fabrikkarbeiderne (arbeiderklassen/proletariatet). Motsetningen mellom borgerskap og proletariat tilhører en marxistisk diskurs som ble utviklet ved fremveksten av det industrielle, moderne samfunn.

Klassekampen marxistiske tenkere påstod utkjempet seg i samtiden, kunne sees i dagliglivet: Borgerskap og arbeiderklasse hadde ulik inntekt, forskjellige klær og bodde i ulike deler av byen. Forskjellene var konkrete og synlige. Innenfor den marxistiske tenkningen inngikk de to klassene i et verdensdrama med to tydelige sider som kjempet mot hverandre, på samme måte som Vesten og Sovjetunionen – liberalismen og kommunismen – kjempet mot hverandre i den kalde krigen etter andre verdenskrig.

Samfunnet Rosa forholder seg til, er annerledes enn det Lukács skriver om. Fra 1923, når Lukács publiserer sin bok, til 2005, når Rosa utgir sitt *Habilitationsschrift*,¹⁵⁹ har det inntruffet en rekke historiske endringer som påvirker hvordan tenkere ser på samfunnet.

¹⁵⁷ Se Hans Jonas, *The Gnostic Religion*, 48–70 for mer om gnostisismen.

¹⁵⁸ Rosa, *Weltbeziehungen*, 10.

¹⁵⁹ Det vil si *Beschleunigung*.

Andre verdenskrig bidro til et illusjonstap og et angrep på modernitetens fornuftstro. I årene før krigen hadde fascismen vokst frem i flere land i Europa, hjulpet frem av ødelagte nasjonale økonomier etter første verdenskrig, Versaillestraktaten og en økonomisk krise som rammet allerede svake europeiske land og USA. Etter krigen ble den internasjonale organisasjonen FN opprettet, hvilket kan symbolisere starten på globaliseringen. Samtidig oppstod den såkalte kalde krigen mellom det liberale Vesten og kommunismen i Sovjetunionen. I flere tiår fantes en supermakt med et økonomisk og samfunnsmessig system som var et reelt alternativ til markedsliberalismen og kapitalismen i Vest-Europa og USA. Da Berlinmuren falt og Sovjetunionen ble oppløst på slutten av det korte 20. århundre,¹⁶⁰ var det imidlertid intet alternativ igjen, formulert i Margareth Thatchers slagord «There is no alternative». Fra da av har kapitalismen av flere tenkere blitt oppfattet som den eneste mulige måten å organisere verdensøkonomien på, om enn med statlige inngrep.

I løpet av de 78 årene mellom Lukács' og Rosas utgivelser gjorde dessuten postmodernismen sitt inntog i den intellektuelle verden: Troen på fornuft, frihet og fremskritt – arven fra opplysningstiden – ble svekket. Liberaliseringen, individualiseringen og globaliseringen førte også til et større mangfold av aksepterte kulturelle uttrykk, levemåter, legninger osv. En oppløsning av det etablerte kan sies å kjennetegne perioden fra 1970-tallet til i dag.

Ikke bare den historiske, men også den filosofiske konteksten er en annen hos Lukács enn hos Rosa. Lukács' referanser er filosofer som Schiller, Fichte, Hegel og Marx. Den tyske idealismen de tre førstnevnte representerer, er imidlertid ikke en filosofisk retning som inspirerer Rosas verk. De tyske idealistene fra begynnelsen av 1800-tallet kan sies å ha blitt primært historiske kilder om en annen periode og en annen tenkemåte. Rosa bruker imidlertid Marx' verk som bakgrunn for sin teori, men som vi har sett, må han tilpasse Marx' tenkning til sin egen samtid.

Rosas kilder er samtidige sosiologer – selv om han også henter inspirasjon fra de mer filosofisk orienterte grunnleggerne av sosiologifaget (som Weber, Simmel og Durkheim) – og empiriske kilder som spørreundersøkelser og statistikk. Rosa og Lukács skiller seg også her fra hverandre: Mens Lukács utvikler sin teori i samtale med filosofer, er Rosas teori i stor grad underbygget av empiriske data fra samtiden. Deres vei frem til teorien er forskjellig.

¹⁶⁰ Begrepet er hentet fra Eric Hobsbawm, og betegner perioden fra 1914 til 1989. Hobsbawm, *The Age of Extremes*, 3.

7.2 Begrepsmessig kontekst

Begrepene opererer ikke i et vakuum, men i en tekst sammen med andre ord og begreper. I teksten bygger forfatteren opp en språklig virkelighet hvor ordene har relasjoner til hverandre. Hvilke begreper henger sammen med tingliggjøring og fremmedgjøring hos Lukács og Rosa?

For Lukács er tingliggjøringen særlig knyttet til det økonomiske systemet i samtiden, til klassesystemet og den arbeidsvirkeligheten arbeiderklassen møter hver dag. *Kapitalismen* sprer *vareformen* til deler av samfunnet hvor den ikke hører hjemme. Mennesker oppfatter flere og flere ting som vare, og det endrer de kvalitative egenskaper ved forholdet mennesker har til ting, andre mennesker og til seg selv. Slik jeg leser Lukács, fører kapitalismen til en *kommodifisering* av fenomener og ting som i utgangspunktet ikke er, og som egentlig ikke bør gjøres til, vare.

Kapitalismen og *borgerskapet* er en felles fiende for *proletariatet*. Både borgerskap og kapitalisme er opphav til tingliggjøringen: Det kapitalistiske *produksjonssystemet* gjør arbeiderens egenskaper til vare og fremmedgjør ham fra produktet han produserer. Borgerskapet har gjennom historien utviklet den tenkningen som kjennetegner det moderne Vesten, som fører til at subjektet inntar et *umiddelbart* og *kontemplativt forhold* til sine omgivelser. Borgerskapet er imidlertid ikke uberørt av kapitalismens konsekvenser, og blir også selv tingliggjort.¹⁶¹

Hos Rosa fremstår ikke individet så mye som en vare, slik det gjør hos Lukács, men heller som et rotløst element uten fast forankring. I Lukács' binære, økonomiske univers er individet plassert i en bestemt tingliggjort posisjon, mens hos Rosa består fremmedgjøringen i at den faste forankringen mangler. Det begrepsmessige «landskapet» hans fremmedgjøringsbegrep befinner seg i, er et annet enn Lukács' tingliggjøringsbegrep er i. I Rosas teori er *akselerasjon* selvsagt det viktigste begrepet. Akselerasjonen forklarer en rekke fenomener og forhold i det senmoderne samfunn, og fremmedgjøringen er et av dem.

På Rosas tid er ikke begrepene borgerskap og proletariat en del av dagligtalen (det var de kanskje heller ikke på Lukács' tid). Kampen står ikke mellom fabrikkere og arbeider. I Europa er fabrikkene i stor grad borte (de er flyttet fra Europa til Asia), og vestlige arbeidere produserer ikke bare materielle varer, men arbeider med informasjon. I det senmoderne samfunn finnes ingen herskende klasse av mennesker med egne klær og talemåter. Fienden er ikke så konkret og synlig.¹⁶² Det som i stedet preger senmoderniteten er at individene kan

¹⁶¹ Lukács, *Historie og klassebevissthet*, 146.

¹⁶² Zygmunt Bauman har en ligning som kan belyse forskjellen mellom klassisk modernitet og senmodernitet: «Passasjerene på skipet 'Den tunge kapitalismen' stolte [...] på at de utvalgte medlemmene av mannskapet som

utvikle en *situasjonsbestemt identitet*, og at samfunnet preges av en *situasjonsbestemt politikk*. Samfunnsutviklingen blir retningsløs, hvilket fører til *frenetisk stillstand*. Verden ser ut til å endre seg i en rasende fart, men egentlig skjer ingen virkelige, dyptgripende forandringer. Denne tilstanden, hvor ingenting virkelig nytt dukker opp, finner vi også beskrevet i Adorno og Horkheimers *Opplysningens dialektikk*. I kapittelet om kulturindustrien, som diskuterer særlig den amerikanske underholdningsindustrien på 1940-tallet, skriver de om at det stadig kommer nye produkter på markedet, men det nyeste er bare en versjon av det gamle.¹⁶³ Det samme kommer igjen og igjen, det skapes ikke noe egentlig nytt.

I Rosas tenkning finnes ingen klasser. Han nevner så vidt forskjeller mellom *middelklasse* og *prekariat*, og mellom arbeidstakere med for lite tid, og arbeidsløse med for mye tid, men ellers kan man ikke si at klasse utgjør et viktig analyseredskap i Rosas bøker. Begrepet «prekariat» er imidlertid interessant: Det er sammensatt av «proletariat» og «prekær», og betegner mennesker i en usikker jobbsituasjon uten rettigheter. De har gjerne midlertidige stillinger med en lønn som ikke gir rom for å spare penger. Begrepet er knyttet til det 21. århundre, og er såpass nytt og lite etablert at det ennå ikke finnes i Store norske leksikon.¹⁶⁴ Begrepet kan oppfattes som knyttet til dereguleringen av arbeidsmarkedet, hvilket har ført til oppkomsten av en ny, utsatt klasse uten fagorganisering og fast ansettelse. I det senmoderne samfunnet, hvor motsetningen ikke står mellom arbeiderklasse og borgerskap, men mellom arbeidstaker og arbeidsgiver, er det interessant at et nytt klassebegrep har vokst frem. Arbeidslivet og samfunnet endrer seg, og det krever nye ord for å beskrive situasjonen.

I samfunnet Lukács beskriver, er det tydelig hvem som er proletariatets fiende: det er borgerskapet, som eier fabrikkene arbeiderne jobber på. De er andre mennesker, som man kan interagere med. I senmoderniteten er det derimot tiden som hersker, mener Rosa. Dermed er

hadde rett til å gå opp på broen, ville styre skipet til dets bestemmelsessted. Passasjerene kunne bruke hele oppmerksomheten på å lære og følge de reglene som gjaldt for dem, og som sto skrevet med store bokstaver i hver korridor. Hvis de protesterte [...], var det mot kapteinen fordi han ikke fikk skipet raskt nok i havn, eller fordi han forsømte å sørge godt nok for passasjerenes velvære. Passasjerene på flyet 'Den lette kapitalismen', derimot, oppdager til sin skrekk at cockpiten er tom, og at det ikke går an å finne ut av den mystiske sorte boksen merket 'automatpilot' hvor flyet skal, når det skal lande, hvem som skal velge flyplass, og om det finnes noen regler som kan la passasjerene bidra til at flyet lander trygt.» Bauman, *Flytende modernitet*, 73. I den faste/klassiske moderniteten var motsetningene tydeligere, og de lavere klasser visst hvem de kunne rette samfunnskritikken sin mot. I senmoderniteten er alle i samme situasjon, uten noen ledere som bestemmer hvilken vei utviklingen skal gå i. Her finnes en parallell til Rosas «situasjonsbestemte politikk».

¹⁶³ «Ingenting må bli ved det gamle, alt må uavlatelig løpe og være i bevegelse. For det er bare den universelle seieren til den mekaniske produksjonens og reproduksjonens rytme som kan love at ingenting forandrer seg, og at ingenting kommer ut som ikke passer med resten.» Adorno og Horkheimer, *Opplysningens dialektikk*, 168–169.

¹⁶⁴ Per 29. april, 2017. Ordet er imidlertid innlemmet i den tyske ordboken *Duden*. Duden, s.v. «Prekariat». 03.05.2017. <http://www.duden.de/rechtschreibung/Prekariat>. Professor i utviklingsstudier ved University of London, Guy Standing, er mest kjent for å skrive om begrepet. Se Standing, *The Precariat: The New Dangerous Class*.

det ikke lenger mulig å identifisere den skyldige i tidens tyranni, og dermed enda vanskeligere å gjøre motstand. Alle klasser er rammet på lik linje av *tidens totalitære regime*, men ingen klarer å gjøre noe med utviklingen. Alle forsøker bare å henge med, å følge de til enhver tid gjeldende normer og regler, å tilpasse seg en utvikling som har løpt løpsk.

Bruken av begrepet «totalitær» har Rosa til felles med tenkere fra Frankfurterskolen. I *One-Dimensional Man* analyserer Marcuse det industrielle, moderne samfunn og kaller det endimensjonalt: «all forms of oppositional resistance to the status quo are eliminated.»¹⁶⁵ Samfunnet blir totalitært fordi det ikke bare avgjør hva som trengs av yrker, kunnskaper og holdninger i samfunnet, men det bestemmer også hva individene skal trenge og ønske. Skillet mellom det private og det offentlige brytes ned, mener Marcuse.¹⁶⁶ Marcuse og Rosa skiller seg således fra Lukács, som mener at motstand og samfunnsmessig endring er mulig.

Rosas formuleringer er riktignok ikke like hardtslående som dem tenkerne i kritisk teoris første generasjon bruker. Adorno og Horkheimer trekker klare linjer mellom 1940-tallets kulturindustri i det liberale USA og nazistenes konsentrasjonsleirer, og Marcuse mener det moderne samfunn har totalitære trekk.¹⁶⁷ Rosa bruker dog noen polemiske uttrykk, som «tidens totalitarisme», men kaller ikke det senmoderne samfunn totalitært. Han sier imidlertid at den sosiale akselerasjonen har blitt totalitær: «social acceleration has become a totalitarian force in and of modern society, and hence [...] it should be criticized like all forms of totalitarian rule.»¹⁶⁸ Rosa deler altså Frankfurterskolens negative syn på det moderne samfunn, og han mener at det har undertrykkende tendenser.

Rosa, Lukács og Frankfurterskolen ser også ut til å dele oppfatningen om at det moderne samfunn befinner seg i en tilstand hvor ingenting egentlig forandrer seg. Lukács skriver om et stivnet system som subjektet står overfor. Systemet forandrer seg aldri, det kommer bare nye arbeidere til, som dessuten reduseres til selgere av arbeidskraft og -tid. Selv om individene som arbeider på fabrikken er ulike hverandre, gjør systemet dem like. De reduseres til tall, til kun sine kvantitative egenskaper.

7.3 Livet på fabrikken og livet på markedet

Ifølge Lukács når den rasjonelle mekaniseringen, med den moderne psykologiske oppstyking av arbeidsprosessen, helt inn i arbeiderens sjel. Selv arbeiderens psykologiske egenskaper skiller ut fra det Lukács kaller arbeiderens «totalpersonlighet». Egenskapene blir

¹⁶⁵ Ingram, *Critical Theory and Philosophy*, 80.

¹⁶⁶ Ibid.

¹⁶⁷ Adorno og Horkheimer, *Opplysningens dialektikk*, 185. Marcuse er sitert i Ingram, *Critical Theory and Philosophy*, 81.

¹⁶⁸ Rosa, *Acceleration and Alienation*, 61.

objektivert overfor totalpersonligheten for å kunne føyes inn i rasjonelle spesialsystemer, og gjøres kalkulerbare.¹⁶⁹

I 2005 skriver Rosa om en situasjonsbestemt, eksperimentell identitet i flyt. Individet er ikke først og fremst arbeider, men en konsument som så å si kan plukke «Identitätsbausteine» fra en butikkhylle. Hun kan endre personligheten etter hva som etterspørres.¹⁷⁰ Individet styres ikke av indre bestemte mål, men av hva som gjelder på arbeidsmarkedet. Både i Lukács' industrisamfunn, og i informasjonssamfunnet Rosa skriver i, blir personligheten oppstykket, slik at de ulike delene (erfaringer, verdier, mål, egenskaper) ikke henger sammen, men kan sammenlignes med varer på en hylle. Det kan føre til at individet fremmedgjøres overfor seg selv.

Lukács mener, helt i tråd med den marxistiske tradisjon, at menneskene blir isolerte, abstrakte atomer som ikke lenger hører umiddelbart-organisk sammen gjennom arbeidsytelsene. Han gir det mekaniserte fabrikkssystemet skylden for det.¹⁷¹ Fabrikken atomiserer arbeiderne, i stedet for at de blir et arbeidsfellesskap som bindes sammen av felles arbeid, et felles mål for arbeidet, og at de deler produktene som kommer ut av arbeidet. I stedet står arbeiderne hver for seg, kanskje ved et samleband, med hver sin spesifikke oppgave. De blir da fremmedgjort overfor produksjonsprosessen, fordi de ikke har innsikt i hele prosessen fra start til slutt, men bare kjenner sin egen lille, isolerte del av arbeidet. De blir også fremmedgjort overfor produktet, fordi det ikke tilhører arbeideren, men fabrikkeieren. Kanskje ser ikke arbeideren produktet hun selv lager, fordi hun ikke kan følge med i hele prosessen. Arbeiderne blir også fremmedgjort overfor hverandre, fordi produksjonssystemet fører til atomisering.

Lukács mener at det som følge av produksjonens mekanisering ikke finnes noen mellommenneskelige forhold.¹⁷² Enhver gjør sin del, og selv om de til sammen skaper et produkt, er det ikke et delt arbeid. Han synes å mene at arbeiderne kunne skapt et fellesskap, dersom de organiserer seg. Er de derimot ikke samlet i et fagorganisert fellesskap, blir de konkurrenter på arbeidsplassen. Alle sammen har en usikker arbeidssituasjon, hvor de kan miste jobben. Da er det bedre å hegne om sin egen posisjon enn å være solidarisk med sidemannen. Arbeidsvilkårene kan altså være en kilde til fellesskap, gjennom at arbeiderne organiserer seg for å få bedre rettigheter, men de kan også skape splittelse, ved å gjøre arbeiderne til konkurrenter.

¹⁶⁹ Lukács, *Historie og klassebevissthet*, 86.

¹⁷⁰ Se Rosa, *Weltbeziehung* 346–349 og Rosa, *Beschleunigung*, 362.

¹⁷¹ Lukács, *Historie og klassebevissthet*, 88.

¹⁷² *Ibid.*, 97.

Også i Rosas informasjonssamfunn er individene individualiserte, og de er konkurrenter på arbeidsmarkedet, slik som hos Lukács. Dermed kan man påstå at også de senmoderne arbeidstakerne er atomiserte, fordi konkurransen setter opp hindre for meningsfulle, mellommenneskelige forhold mellom dem.

Referanserammen til Rosa er dog ikke klassesamfunnet slik det beskrives i marxistisk litteratur. Han skriver om et nyliberalistisk arbeidsliv hvor hvert enkelt individ er ansvarlig for sin egen suksess og mislykkethet. De moderne individene klarer ikke samle seg om motstand mot det skadelige systemet, for det finnes ingen konkret fiende å rette kritikken mot. Kritikken vendes i stedet innover.¹⁷³ I stedet for å mobilisere til politisk handling, tvinges hvert enkelt individ til å forsøke å forbedre seg selv, gjøre seg selv mer attraktiv på markedet, og konkurrere med alle andre individer – som er i samme situasjon – på markedet.

Rosas tenkning om politikk synes å være inspirert av Jürgen Habermas. Habermas mener moderne subjekter har sluttet å oppfatte seg selv som voktere av moralske idealer, med ansvar for å skape en opplyst offentlighet og å stille de administrative elitene til ansvar for sine handlinger.¹⁷⁴ Det kan tolkes som at individene ikke er politisk aktive. Byråkratene styrer samfunnet, som blir en form for teknokrati, hvilket fører til at samfunnsstyring blir synonymt med saksbehandling, å takle de problemer som kommer. Det ligner på Rosas situasjonsbestemte politikk. Når samfunnsborgerne ikke tar til motmæle mot den retningsløse politikken, slik tilfellet er i samfunnet Habermas beskriver, forblir politikken reaktiv og målløs. Slik jeg leser Rosa, kan det virke som at de senmoderne individene har nok med seg selv og å forsøke å henge med i konkurransen – de har ikke tid til å engasjere seg i politikken. Krympingen av nået og den senmoderne uforutsigbarheten som følger med akselerasjonen, gjør at det ikke lønner seg å investere engasjement og ressurser i et langvarig prosjekt hvor man ikke vet når, eller om, belønningen kommer (i form av regjeringsmakt).

I likhet med Max Weber betrakter Lukács byråkraten som legemliggjøringen av moderne markedstilpasning: Byråkraten har en spesiell form for samvittighetsfullhet, nemlig «den nødvendige og fullstendige underordning under det system av saksforhold som den enkelte byråkrat står i», og forestillingen om at hans ære består en slik underordning.¹⁷⁵ Lukács mener det viser at arbeidsdelingen har sunket ned i det etiske hos byråkraten. Byråkraten bidrar således til sin egen fremmedgjøring. Som hos Weber symboliserer

¹⁷³ Se også Willig, *Afvæbnet kritik*, 127, 146–147 om hvordan arbeidstakere som kritiserer forhold på arbeidsplassen blir møtt med at kritikken vendes tilbake mot dem selv.

¹⁷⁴ Ingram, *Critical Theory and Philosophy*, 162.

¹⁷⁵ Lukács, *Historie og klassebevissthet*, 95–96.

byråkraten «the loss of freedom for those engaged in specialized, methodical work».¹⁷⁶ Livet handler kun om overlevelse.¹⁷⁷

På 2000-tallet har byråkraten blitt et symbol på den klassiske moderniteten og de klassiske moderne institusjoner, mener Rosa. Disse institusjonene bidro i utgangspunktet til akselerasjon, men akselerasjonen har løpt fra byråkratiet, og slår heller tilbake på det. Jeg leser dette som en slags dialektisk prosess, og Rosas inspirasjon fra hegelsk dialektisk tenkning og kritisk teori kommer til syne her. Byråkratiet, og byråkraten, med sitt regelrytteri og sine skjemaer, blir håpløst trege bremsere på akselerasjonen. I senmoderniteten må byråkratiet heller bygges ned for å ikke stå i veien for akselerasjonen. I senmoderniteten er det ikke byråkraten, men *bølgerytteren* eller *surferen*, som er vinneren i samfunnet. Surferen er fleksibel, takler raske endringer, og evner å hoppe på mulighetene som byr seg.

Likevel er det mulig å finne likheter mellom Lukács' og Webers byråkrat og Rosas senmoderne arbeidstaker (merk her at man i dag sjelden snakker om arbeidere, da ordet er knyttet til fabrikkarbeideren, men «arbeidstakere»). For den senmoderne arbeidstakeren kan man også si at livet handler om arbeid og konsumpsjon: Hun må arbeide for å prestere godt nok til å beholde sin stilling, og for å føle at hun får noe igjen for arbeidet, kjøper hun varer som f.eks. kan bidra til selvrealisering (som turutstyr, slik at hun kan gå tur i skogen og kjenne nærhet til naturen). Men arbeidstakeren får ikke tid til å bruke tingene, fordi hun heller må jobbe eller utføre presserende oppgaver.¹⁷⁸

7.4 Subjekt og system

Både Rosa og Lukács knytter fremmedgjøringen til forholdet mellom subjektet og det systemet (produksjonssystemet eller samfunnssystemet) subjektet lever innenfor. Ifølge Lukács inntar moderne individer en posisjon hvor virkningene av lovene «har optimal sjanse for å sammenfalle med dets mål». Subjektet forvandles således til «et rent oppfatningsorgan for erkjente lovmessighetssjanser», og individets virksomhet beskrener «seg til å innta det standpunkt hvor det er størst mulighet for at lovene [...] opptrer i samsvar med dets interesser».¹⁷⁹ Subjektets adferd blir dermed kontemplativ. Fordi systemet finnes ferdig og uavhengig av individet, kan ikke individet innta en aktiv rolle hvor hun kan påvirke, eller delta i produksjonen eller utviklingen av, systemet. I stedet for å forsøke å endre samfunnet, bestreber individet seg på å tilpasse seg systemet, og å lykkes best mulig innenfor de

¹⁷⁶ Ingram, *Critical Theory and Philosophy*, 58.

¹⁷⁷ Ibid.

¹⁷⁸ Ifølge Rosa får vi dårlig samvittighet overfor tingene fordi vi ikke har tid til å bruke dem. Rosa, *Weltbeziehungen*, 309–310.

¹⁷⁹ Lukács, *Historie og klassebevissthet*, 125–126.

rammene som er satt. Dette kaller Lukács en kontemplativ holdning, og den fører til fremmedgjøring. En aktiv holdning vil imidlertid motvirke fremmedgjøringen. Virksomhet, å skape noe i verden, vil føre til en overskridelse eller en løsning på problemet med det gittes irrasjonalitet. Når mennesket virker inn på sine omgivelser, vil mennesket og omgivelser inngå i samme organiske helhet, heller enn å være adskilte størrelser som er fremmedgjorte overfor hverandre. Virksomheten er også proletariatets vei ut av tingliggjøringen, slik jeg tolker Lukács.¹⁸⁰

I *Weltbeziehungen* skiller Rosa mellom de to ytterpolene *Geworfenheit* og *Getragenseins*. Begrepene betegner to måter å forholde seg til verden på. Et subjekt som er *geworfen*, føler seg kastet ut i en fremmed, likegyldig og stum verden. Er man derimot *getragen*, er man fortrolig med verden, og oppfatter den som varm, god og svarende, det vil si at verden gir svar på eksistensielle spørsmål. Den kontemplative subjektadferden Lukács beskriver kan, med Rosas ord, vitne om et subjekt som er *geworfen*. Subjekt og verden er ikke forbundet, og verden og tingene oppleves som betydningsløse og «blasse» for individet.¹⁸¹ Dette skiller seg noe fra den verden Lukács beskriver, hvor det enkelte individ er betydningsløst for verden, eller systemet, som eksisterer forut for individet. Individet beskrives i begge systemer likevel som fremmedgjort fordi det ikke kan forholde seg aktivt til verden. Hos Lukács er systemet uavhengig av individet, som forblir kontemplativt overfor det. Det fremmedgjorte subjektet Rosa beskriver, ser ingen forbindelse mellom seg selv og verden, og er uengasjert av verden.¹⁸²

I det senmoderne samfunnet, slik det beskrives av Rosa, finner vi imidlertid en paradoksal situasjon: Det er umulig å forholde seg passivt til omstendighetene man lever under, samtidig som subjektene ikke har mulighet til å endre på systemet, og slik må innta en kontemplativ holdning likevel. De raske endringene krever at man stadig følger med, orienterer seg og tilpasser seg. Man kan ikke overleve uten å stadig arbeide for å henge med i samfunnet. Man kan ikke føle seg trygg når man har skaffet seg en fast jobb, for plutselig har man blitt utdatert og fraløpt. En stilling er ikke noe man kan regne med å ha for resten av livet, man må stadig bevise at man fortjener den.¹⁸³ Det senmoderne samfunnet har ingen hvileputer, ingen trygghet. Det gjenspeiles i begrepet *rutschende Abhänge*: Grunnlaget man står på er flytende og ustabil, og for å holde seg på samme sted, må man løpe. Blir man stående stille, dras man med, og havner langt bak de andre menneskene som løper på stedet hvil.

¹⁸⁰ Se f.eks. Lukács, *Historie og klassebevissthet*, 119.

¹⁸¹ Rosa, *Weltbeziehungen*, 392.

¹⁸² Ibid.

¹⁸³ Ibid., 281.

Industrisamfunnet Lukács tenker innenfor hadde fastere rammer. Livet i fabrikkene var forutsigbart, man hadde en fast jobb som ble utført på faste dager, til fast tid, og man fikk fast lønn for arbeidet. Selvsagt kunne fremtiden være usikker, dersom arbeideren hadde få rettigheter. Men rammene var stort sett de samme, uforanderlige gjennom et helt arbeidsliv.

Den passive holdningen til verden som Lukács beskriver, kan imidlertid gjenfinnes i Rosas beskrivelse av det senmoderne individet. I stedet for å forsøke å endre de negative omstendighetene det lever under, velger det senmoderne subjekt å bli så tilpasningsdyktig som mulig. Fleksibilitet er en etterspurt egenskap i det senmoderne samfunnet hvor regler, rammer og omstendigheter endrer seg raskt.¹⁸⁴ *Surferen* er en figur Rosa hevder er godt tilpasset det senmoderne samfunnet.¹⁸⁵ Surferen må følge med rundt seg til enhver tid, tilpasse seg endringene som kommer på løpende bånd, og være klar til å hoppe på neste bølge, for å unngå å drukne. I stedet for å gå til for eksempel politisk handling for å endre en negativ situasjon, velger individet å gjøre det beste ut av den gitte situasjonen, og slik handle på tilnærmet samme måte som subjektet Lukács beskriver: Å handle slik at det kan bli mest mulig suksessrikt innenfor rammene som er gitt. Subjektet klarer ikke å se noe alternativ til den gitte samfunnsordningen.

For Lukács er opposisjon fortsatt mulig. Han er optimistisk, og tror på proletariatets revolusjonære potensial. Hans tenkning bygger på en moderne fremtidstro og et historiesyn hvor verden utvikler seg i retning av et stadig bedre samfunn. I det senmoderne, liberalistiske, individualistiske samfunn Rosa beskriver, umuliggjøres politisk handling og kritikk av styremaktene av at individene retter kritikken *innover*, og ikke ser noe alternativ til det bestående: «Time is still experienced as a brute, natural given, and people tend to blame themselves for bad time-management when they feel that they are running out of it. Time, so far, is essentially beyond the realm of politics.»¹⁸⁶ Rosa knytter politisk handling til akselerasjonens negative konsekvenser i senmoderniteten. Tiden har ifølge Rosa blitt totalitær fordi akselerasjonen har krysset et kritisk punkt hvor individene ikke lenger klarer å henge med i utviklingen. Rosa er tydelig inspirert av Frankfurterskolens tenkning, for også Adorno, Horkheimer og Marcuse ser pessimistisk på muligheten for politisk opposisjon. Mens Lukács fortsatt øyner muligheten for en dialektisk historisk utvikling, har Frankfurterskolen gitt opp

¹⁸⁴ Den danske sosiologen Rasmus Willig skriver om «flexisme», dvs. at idealet om fleksibilitet har blitt til ideologi. Det har blitt vanskeligere å kritisere kravet om fleksibilitet i arbeidslivet, påstår han: «I de seneste år har vi oplevet, hvordan menneskets indre ikke længere kan holde til det massive pres om at være mere og mere fleksibel. Ideen om fleksibilitet er i en neoliberal tidsalder blevet et tvangsforhold, og – hvad der er mere bekymrende – neoliberalismen fængsler kritikken på en ny og hidtil uset måde.» Willig, *Afvæbnet kritik*, 27. Se også s. 25–29. Willig henviser for øvrig til Rosa i sin bok.

¹⁸⁵ Rosa, *Weltbeziehungen*, 302.

¹⁸⁶ Rosa, *Acceleration and Alienation*, 62.

et samfunnsendrende prosjekt, og tatt tilflukt i kunsten, som blant andre Adorno oppfatter som en motsats til fremmedgjøringen.

7.5 Fremmedgjøring i klassisk modernitet og senmoderniteten

Ifølge Lukács har naturen vært noe ukontrollerbart som har bestemt rammene for den menneskelige eksistens. Denne oppfatningen av forholdet mellom menneske og natur videreføres av Frankfurterskolen.¹⁸⁷ Mennesket har vært utlevert til naturens uforutsigbare krefter. Gjennom moderne vitenskap, teknologi, kultur og å bygge opp et samfunn rundt seg, har mennesket til en viss grad tatt kontroll over naturen, ved å sette opp vegger mot vær og vind, og utvikle teknologi som gjør at mennesker kan overskride mørkets, kuldens og matmangelens grenser (elektrisk lys og varme, frysere, konservering av mat og lignende). Gjennom virksomhet har mennesket tatt kontroll over gitte omstendigheter. Men Lukács mener samfunnet har blitt en andre natur som mennesket igjen er utlevert til:

[M]ennesket i det kapitalistiske samfunn står overfor den virkelighet – som det selv (som klasse) – har «laget» som overfor en «natur» som er det vesensfremmed, det er hjelpeløst utlevert til dets lover, dets virksomhet kan bare bestå i å utnytte den tvangsmessige funksjonering av de enkelte lover i sin egen (egoistiske) interesse. Men også i denne «virksomhet» forblir det [...] objekt og ikke subjekt for hendelsene.¹⁸⁸

I industrisamfunnet er alle til syvende og sist utlevert til systemet, hevder Lukács. Det gjelder både borgerskap og proletariat. Dog er systemet bygget opp av den herskende klasse, det vil si borgerskapet. Selv om også medlemmer av denne klassen er tingliggjort, byr samfunnsstrukturen i det kapitalistiske industrisamfunnet på flere muligheter for det borgerlige individet enn for arbeideren, for borgerskapet «føler seg vel og bekreftet» i selvfremmedgjøringen.¹⁸⁹ Fremmedgjøringen fører til en umenneskelig eksistens for arbeideren, men for borgerskapet representerer fremmedgjøringen makt. For arbeideren finnes til gjengjeld en tydelig fiende å kritisere for hennes vanskelige stilling i livet.

I det senmoderne informasjonssamfunnet Rosa beskriver, arbeider stadig flere med tjenester og informasjon, gjerne i en digital virkelighet. Samfunnssystemet og det teknologiske systemet har så å si blitt selvstendig, og fungerer uavhengig av de menneskelige subjektene det er bygget opp av. I Rosas teori står den viktigste motsetningen mellom system og subjekt, heller enn mellom borgerskap og proletariat. Systemet er så stort og så internalisert at det er umulig for det enkelte subjekt å kjempe mot det, dersom subjektet i det hele tatt innser at det behøver å kjempe mot systemet. Individet opplever at det ikke finnes

¹⁸⁷ Se f.eks. Adorno og Horkheimer, «Ekskurs 1: Odyssevs eller myte og opplysning» i *Opplysningens dialektikk*.

¹⁸⁸ Lukács, *Historie og klassebevissthet*, 131.

¹⁸⁹ Marx sitert i Lukács, *Historie og klassebevissthet*, 146.

noe alternativ, og dermed blir det umulig å kjempe mot det bestående. Slik Rosa beskriver det senmoderne samfunnet, er alle utlevert til de samme betingelsene og omstendighetene. Sjefen i bedriften må i like stor grad som renholdsarbeideren bevise at hun fortjener sin stilling flere ganger i året. Og de har begge like liten mulighet til å bestemme spillereglene. Dette skiller seg fra samfunnet Lukács beskriver, hvor forskjellene mellom borgerskapet som eide fabrikkene, og arbeiderne som jobbet i dem, var tydelig.

Rosa skiller seg fra Marx og Lukács, som knytter fremmedgjøring overfor tingene til arbeidet på fabrikken. For Lukács, som lever i et industrisamfunn, oppstår fremmedgjøring overfor tingene fordi arbeideren ikke eier produksjonsmidlene hun produserer tingene med, og hun eier heller ikke produktet av sitt arbeid. Som del av et samleband, blir arbeideren dessuten fremmedgjort overfor tingens produksjonsprosess, så hun vet ikke hvordan tingen ble laget, og dermed vet hun kanskje ikke heller hvordan den virker. Her finnes imidlertid likhetstrekk med Rosas fremmedgjøringsbegrep: Vi blir fremmedgjort overfor tingene fordi vi ikke vet hvordan de ble laget, hvordan vi skal bruke dem eller hvordan vi skal reparere dem. Vi kan ikke virke inn på tingene. Slik inntar vi, som Lukács ville sagt, en kontemplativ holdning til tingene. Fremmedgjøringen overskrides av virksomhet, mener Lukács, men fordi vi ikke aner hvordan vi skal virke inn på tingene, har vi ingen mulighet til å overvinne fremmedgjøringen overfor dem. Her synes situasjonen å være den samme i Lukács' industrisamfunn (selv om man her nok i større grad hadde kunnskapen til og behovet for å reparere egne ting) og Rosas informasjonssamfunn. Begge tenkere ser ut til å være inspirert av Hegel her. Hegel mener individets identitet oppstår i arbeid og sosial samhandling. Når man objektiverer seg selv i noe utenfor seg selv, i f.eks. en ting man lager, bekreftes ens egen identitet.¹⁹⁰ Når subjektet putter en del av seg selv i noe hun selv eier, er hun *bei sich selbst im anderen*, som Hegel skriver.¹⁹¹ Verden utenfor er ikke fremmed, arbeideren gjenkjenner seg selv i tingene hun omgir seg med.

Det samme skjer med ting vi eier over lang tid, mener Rosa. Han sier at tingene blir porøse, og mennesket overfører en del av seg selv til tingen.¹⁹² Tilknytningen til tingen motvirker fremmedgjøring, men den forhindres av ytre faktorer i både den klassiske moderniteten og i senmoderniteten. I senmoderniteten blir vi fremmedgjorte overfor tingene fordi vi aldri eier dem lenge nok til at vi får et forhold til dem. Det kapitalistiske imperativet om å konsumere stadig raskere, fører til fremmedgjøring.

¹⁹⁰ Ingram, *Critical Theory and Philosophy*, 11.

¹⁹¹ Fulda, *Georg Wilhelm Friedrich Hegel*, 48.

¹⁹² Rosa, *Acceleration and Alienation*, 86. Rosa låner uttrykket «porøs» fra Charles Taylor.

Forskjellen mellom Rosa og Lukács er imidlertid at Lukács skriver om arbeideren, som *produserer* tingene. Rosa skriver om *forbrukeren* av tingene. De fremmedgjorte subjektene til Lukács og Rosa befinner seg altså på hver sin side av produksjonsprosessen, og derfor er årsaken til fremmedgjøringen ikke helt den samme.

Hos Marx og Lukács kan fremmedgjøringen sies å være mer konkret enn hos Rosa. Kapitalismen, arbeidshverdagen på fabrikken og samfunnsstrukturen som krever at arbeideren selger en del av seg selv – sitt arbeid – fører til fremmedgjøring. Hos Rosa er det mindre klart: fremmedgjøringen forårsakes av samfunnsstrukturen og kulturen i det senmoderne samfunn. Subjektet er fremmedgjort fordi samfunnet ikke har noe tydelig mål, fordi subjektet har blitt individualisert og atomisert og mistet faste størrelser som livsmål og sterke holdninger som kan skape retning i livet. Subjektet opplever dessuten fremmedgjøring fordi det er en diskrepans mellom autonomi og heteronomi i senmoderniteten.¹⁹³ Individet opplever krav, uten å vite hvor kravene kommer fra. Opphavet til fremmedgjøringen er hos Rosa mye mer abstrakt og u håndgripelig enn hos Lukács, og derfor mener Rosa at opposisjon mot samfunnspatologiene er vanskeligere i senmoderniteten.

For Lukács er tingliggjøringen noe negativt som bør overvinnes. Lukács mener denne prosessen starter med bevisstgjøring. Da kan proletariatets praksis bli «en forandring av virkeligheten».¹⁹⁴ Løsningen finnes i virksomhet. Det er imidlertid typisk at Lukács bruker ordet «virksomhet», et ord som kan knyttes til materiell produksjon og arbeiderens situasjon. Rosas motsats til fremmedgjøringen er ikke virksomhet, men resonans. Verden må være et sted hvor individet finner mening med tilværelsen og faste holdepunkter som kan bidra i utviklingen av en fast identitet. Rosa virker mer inspirert av tenkere som Adorno, da han finner veien ut av fremmedgjøringen via kunsten og musikken.¹⁹⁵ Både Lukács og Rosa fremmer imidlertid en form for *samspill* med verden som en vei ut av fremmedgjøringen.

¹⁹³ Her er det mulig å trekke en linje til Marcuse. Innholdet i hans begrep om «falske behov» ligner beskrivelsen av fremmedgjøring hos Rosa. Ifølge Marcuse kan falske behov være «the overwhelming need for the production and consumption of waste; the need for stupefying [*sic*] work where it is no longer a real necessity; the need for modes of relaxation which soothe and prolong this stupification [*sic*]; the need for maintaining such deceptive liberties as free competition at administered prices.» Det å arbeide mye uten at det trengs, eller i alle fall uten at noen har krevd det, ligner Rosas beskrivelse av senmoderne individer. Marcuse sitert i Ingram, *Critical Theory and Philosophy*, 83.

¹⁹⁴ Lukács, *Historie og klassebevissthet*, 191.

¹⁹⁵ Rosa, *Weltbeziehungen*, 10. Lukács ser imidlertid også estetiske opplevelser, i kunsten og naturen, som en slags motsats til tingliggjøringen. Kunsten og naturen blir representanter for det ikke-fremmedgjorte: Kunsten er et forsøk på å skape totalitet i en fragmentert verden, og naturen blir en representant for alt ikke-tingliggjort. Naturen blir en «beholder hvor alle de indre tendenser som virker mot den tiltakende mekanisering, avsjeling og tingliggjøring, sammenfattes». Lukács, *Historie og klassebevissthet*, 132.

8 Konklusjon

Opgaven har presentert Hartmut Rosas teori om akselerasjon i senmoderniteten innenfor en idéhistorisk kontekst. Dette er, så vidt jeg vet, den første norske fremstillingen av hans tenkning, og i arbeidet har jeg forsøkt å gi sentrale begreper hos Rosa deres tilsvarende norske begrep. Slik er oppgaven forhåpentligvis et bidrag til forskning og tenkning på det norske språk, og den kan kanskje åpne for en offentlig diskusjon av Rosas innsikter i en norsk kontekst. I innledningen viste jeg til Reinhart Koselleck, som hevder at subjektive erfaringer blir historiske erfaringer når de formuleres i språk. Først da er det mulig å dele og snakke om de i utgangspunktet ikke-språklige følelsene og erfaringene. Det har en verdi å formulere dem i språk, fordi man da kan bearbeide negative erfaringer, og sammen diskutere seg frem til en mulig løsning på problemene. Fremmedgjøringen Rosa skriver om, er et eksempel på en slik erfaring som blir historisk. Ved å oversette de omkringliggende begrepene hans til norsk, som *rasender Stillstand*, *Rhetorik des Müssens*, og *situative Identität*, skapes et språk for å snakke om de spesifikt moderne erfaringene Rosa skriver om. En norsk filosof som har skrevet om språkets betydning, er Hans Skjervheim. Han skriver følgende:

Det er i tale og skrift at vi kjem i kontakt med andre, møter andre til dagleg og i høgtidelege situasjoner. Våre konstateringar av fakta fester vi i språklege formuleringar, like eins våre vurderingar, rettleidingar og påbod. Det er språket som gjer at vi har ei sams verd; forstår vi ikkje språket til kvarandre, lever vi i kvar vår verd, utan anna enn overfladisk kontakt.¹⁹⁶

Språket gjør at vi kan leve i samme verden og skape relasjoner. Språket kan så å si være veien ut av fremmedgjøringen. Ved å snakke sammen, skaper vi resonans mellom hverandre.

Opgaven har vært en idéhistorisk undersøkelse av Hartmut Rosas teori. Ved å sette hans teori inn i en idéhistorisk kontekst, er det mulig å få nye innsikter om Rosas tenkning. Sammenligningen mellom Rosas fremmedgjøringsbegrep og Georg Lukács' tingliggjøringsbegrep fremhevet de historiske aspektene ved Rosas teori og hans bruk av fremmedgjøringsbegrepet. Den begrepsmessige og historiske konteksten de to tenkerne skriver innenfor, påvirker begrepene meningsinnhold. Undersøkelsen har vist at Lukács i større grad enn Rosa knytter fremmedgjøring og tingliggjøring til et klassesamfunn og et industrisamfunn, hvor tingliggjøringen rammer særlig arbeiderklassen, og har sitt opphav i produksjonssystemet. Tingliggjøringen skjer innenfor en klassekamp mellom proletariat og borgerskap. Samfunnet Rosa beskriver har ikke disse to klassene, men en stor middelklasse og et prekariat. Fremmedgjøringen han skriver om rammer mer «demokratisk», på tvers av

¹⁹⁶ Skjervheim, «Deltakar og tilskodar», 71.

klaseskiller. Det fremmedgjorte subjektet Rosa skriver om, er dessuten *konsument*, ikke produsent. Den tingliggjorte arbeideren til Lukács og Rosas konsumerende, fremmedgjorte subjekt befinner seg således på hver sin side av produksjonsprosessen.

Oppgaven har også trukket linjer til Frankfurterskolen og kritisk teori-tradisjonen. Fordi Rosa selv mener å skrive kritisk teori, var det naturlig å knytte hans teori til sentrale teorier og metoder i Frankfurterskolen og kritisk teori. Rosa mener kritisk teori er en tradisjon som leter etter, avslører og kritiserer samfunnsmessige omstendigheter som ligger i veien for individets selvrealisering og utvikling av et godt liv.¹⁹⁷ Rosa fokuserer særlig på samfunnspatologier og det gode liv i sine bøker, og går ikke inn i f.eks. undersøkelser av naturvitenskapens forutsetninger eller fornuftens vilkår i moderniteten, som har vært sentrale diskusjoner innenfor kritisk teori tidligere. Ifølge David Ingram er hovedoppgavene til Frankfurterskolen «to critique scientific knowledge and rationality from the standpoint of a social theory proffering ‘moral’ enlightenment and to critique capitalist society as a crisis-laden system frustrating human freedom and fulfillment.»¹⁹⁸ Rosa viderefører den siste av disse to oppgavene. Vitenskapskritikken som definerte Frankfurterskolen på 1930-tallet, er fraværende hos Rosa. Den er ikke del av hans reaktualisering av kritisk teori. Men Rosa har likevel noe til felles med den første generasjonen av kritisk teori, for som dem, vil Rosa legge spørsmålet om det gode liv og hva som ligger i veien for realiseringen av det, til grunn for sine undersøkelser. Slik viderefører han et av Frankfurterskolens sentrale prosjekter.¹⁹⁹ Han deler også Lukács og Adornos syn på kunst som en motsats til fremmedgjøring, og lanserer den, sammen med f.eks. religion og naturopplevelser, som en vei ut av fremmedgjøringen.²⁰⁰

Rosas teori handler om en historisk utvikling: Etersom verden går raskere og raskere, mister individet stadig flere faste holdepunkter. Samtidig får det mer frihet og tilsynelatende mer autonomi. Rosa mener dog at autonomien som er et ideal i senmoderniteten, kjemper mot en heteronomi som er påført individet av en usynlig aktør. Selv om det senmoderne individ har mer frihet enn det klassisk moderne individet og det førmoderne individet, er hun også mer fremmedgjort og ankerløst enn dem.

Det moderne prosjektet handlet om en tro på frihet, fornuft, og ikke minst, fremtiden. Samfunnsutviklingen ble ansett for å gå mot et stadig bedre liv for stadig flere. I dag står vi overfor klimaendringer, økende klasseforskjeller og et usikkert arbeidsliv. Den oppvoksende generasjonen går en åpen fremtid i møte, men i dag har ikke dette den samme positive valør

¹⁹⁷ Rosa, *Acceleration and Alienation*, 52–53.

¹⁹⁸ Ingram, *Critical Theory and Philosophy*, 1.

¹⁹⁹ *Ibid.*, 177.

²⁰⁰ Rosa, *Acceleration and Alienation*, 100.

som i opplysningstiden. En reaksjon på dette finnes hos den såkalte «generasjon perfektjon». Ungdomsskole- og videregåendelever forsøker å holde alle muligheter åpne, ved å oppfylle så mange krav som mulig: De skal ha et vellykket sosialt liv, være veltrente og få gode karakterer, slik at de har mange studie- og jobbmuligheter i et tøft og utrygt arbeidsmarked. Generasjon perfektjon, eller «generasjon alvor», eller «generasjon prestasjon», som disse ungdommene også kalles, blir imidlertid utbrent og deprimert. Det er umulig for dem å rekke over alt. Energien og tiden strekker ikke til. Hvordan skal de kunne orientere seg i jungelen av krav? Rosas teori om akselerasjon kan gi en forklaring på hvorfor vi i Norge i dag snakker om en gruppe unge mennesker som jobber seg til depresjon i et forsøk på å møte samfunnets krav. Det kan likevel være interessant å forske videre på «generasjon perfektjon» og hvorfor vi ser et slikt ønske om å være perfekt blant dagens ungdom. Et mulig fremtidig forskningsprosjekt kan være å undersøke skolens rolle i norske ungdommers utvikling av identitet, ved for eksempel å gjøre nærlesninger av læreplaner og formålsparagrafer i norsk skole gjennom historien. Rosas teori kan være et nyttig analyseverktøy i en slik undersøkelse. Hans teori om fremmedgjøring, et prestasjonspreget yrkesliv hvor man aldri er sikker på at man får beholde jobben, og individer som har en situasjonsbestemt identitet, men som mangler en livshistorie, kan sette ord på ungdommenes erfaringer. Hans teori kan gi svar på hvorfor vi har den situasjonen vi ser blant norsk ungdom, og den kan sette i gang en offentlig diskusjon om hva som kan gjøres for å hjelpe ungdommen. Kan hende vil hans teori også gi ungdommen større innsikt om seg selv. Slik har Rosas teori aktualitet og relevans i dag, og den kan ha direkte nytte for norsk offentlig diskusjon og selvforståelse.

Litteraturliste

- Adorno, Theodor W. og Max Horkheimer. *Opplysningens dialektikk: Filosofiske fragmenter*. Oversatt av Lars Petter Storm Torjussen. Oslo: Spartacus, 2011.
- Bauman, Zygmunt. *Flytende modernitet*. Vidarforlaget: Oslo, 2001.
- Dahms, Harry F. «Theory in Weberian Marxism: Patterns of Critical Social Theory in Lukacs and Habermas». I *Sociological Theory* 15, nr. 3 (1997): 181-214.
- Fukuyama, Francis. *The End of History and the Last Man*. Penguin Books: London, 2012.
- Fulda, Hans Friedrich. *Georg Wilhelm Friedrich Hegel*. Beck: München, 2003.
- Jonas, Hans. *The Gnostic Religion: The Message of the Alien and the Beginning of Christianity*. 3. utg. Beacon Press: Boston, 2001.
- Habermas, Jürgen. *Theorie des kommunikativen Handelns: Band 1: Handlungsrationalität und gesellschaftliche Rationalisierung*, bind 1. Suhrkamp, Frankfurt, 1981.
- Hobsbawm, Eric. *The Age of Extremes: The Short Twentieth Century 1914-1991*. Vigmostad og Bjørke A/S: Oslo, 1995.
- Ikea. «Stockholm 2017». 01.05.2017.
http://www.ikea.com/ms/no_NO/ikea-collections/stockholm/index.html
- Ingram, David. *Critical Theory and Philosophy*. Paragon House: St. Paul, 1990.
- Koselleck, Reinhart. «Introduction and Prefaces to the *Geschichtliche Grundbegriffe*». Oversatt av Michaela Richter. I *Contributions to the History of Concepts* 6.1 (Juni 2011): 1-37.
- _____. *Futures Past: On the Semantics of Historical Time*. Oversatt av Keith Tribe. Columbia University Press: New York, 2004.
- Krogh, Thomas. *Fra Frankfurt til Hollywood: Frankfurterskolen 1930-1945*. Aschehoug: Oslo, 1991.
- Lukács, Georg. *Historie og klassebevissthet: Studier i marxistisk dialektikk*. Oversatt av Stein Rafoss og Harald Berntsen. Gyldendal: Oslo, 1971.

- Nilsen, Torben Hviid. «Mot et nytt samfunnsvitenskapelig paradigme?: Ulrich Beck og det andre moderne». Introduksjon til *Globalisering og individualisering*, bind 1, *Modernisering og globalisering*. Av Ulrich Beck. Tekstutvalg ved Torben Hviid Nilsen og Are Eriksen. Oversatt av Are Eriksen. Abstrakt forlag: Oslo, 2004.
- Pitkin, Hanna Fenichel. «Rethinking Reification». I *Theory and Society* 16, nr. 2 (1987): 263–293.
- Rosa, Hartmut. *Alienation and Acceleration: Towards a Critical Theory of Late Modern Temporality*. NSU Press: Aarhus, 2010.
- _____. *Beschleunigung: die Veränderung der Zeitstrukturen in der Moderne*. Suhrkamp: Frankfurt, 2005.
- _____. *Beschleunigung und Entfremdung: Entwurf einer kritischen Theorie spätmoderner Zeitlichkeit*. Oversatt av Robin Celikates. Suhrkamp: Frankfurt am Main, 2013.
- _____. *Resonanz: Eine Soziologie der Weltbeziehung*, Suhrkamp: Frankfurt am Main, 2016.
- _____. *Social Acceleration: A New Theory of Modernity*. Columbia University Press: New York, 2015.
- _____. *Weltbeziehungen im Zeitalter der Beschleunigung: Umriss einer neuen Gesellschaftskritik*. Suhrkamp: Frankfurt 2012.
- Skjervheim, Hans. *Deltakar og tilskodar og andre essays*. Aschehoug: Oslo, 1996.
- Standing, Guy. *The Precariat: The New Dangerous Class*. Bloomsbury Academic: London, 2011.
- Weber, Max. *Die Protestantische Ethik und der Geist der Kapitalismus*. Anaconda: Köln, 2009.
- Willig, Rasmus. *Afvæbnet kritik: Om flexismens små doser af arsenik*. Hans Reitzels forlag: København, 2016